

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 1. svibnja 2021.
<https://doi.org/10.20901/pm.58.3.01>

citation and similar papers at core.ac.uk

brought to

Konstrukcija antifašističke povijesti. “Muslimanske rezolucije” 1941.

MIRJANA KASAPOVIĆ

Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu

Sažetak

U suvremenoj bošnjačkoj historiografiji o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH) važno mjesto zauzimaju muslimanske rezolucije – šest političkih predstavi što su ih pripadnici muslimanske vjerske i svjetovne elite poslali vlastima NDH i javnosti u jesen i zimu 1941. U prvom dijelu članka ocrta-vam povijesno-politički kontekst u kojemu su se rezolucije pojavile. Potom ukazujem na motive koji su potaknuli interes za te dokumente, a koji su pro-nađeni u njihovu navodnom prešućivanju i krivotvorenju u jugoslavenskoj politici i historiografiji komunističkog razdoblja. U drugom dijelu prikazu-jem interpretacije sadržaja i značenje rezolucija u revizionističkoj struji boš-njačke historiografije. U trećem dijelu diskurzivnom analizom rezolucija te opisom ratnoga ideološkog i političkog profila brojnih njihovih istaknutih potpisnika pokazujem stvarnu prirodu tih dokumenata. U zaključnom dijelu raščlanjujem dinamiku i logiku revizionističke interpretacije muslimanskih rezolucija – prostornu i socijalnu diseminaciju te ideološku i političku falsifi-kaciju – kao jedan od temelja konstrukcije antifašističke povijesti Muslima-na/Bošnjaka u Drugome svjetskom ratu uopće. Zaključujem da musliman-ske rezolucije nisu bile ni protuustaški ni antifašistički akti, nego prosvjedna pisma koja su imala ograničene političke ciljeve: utjecati na državu kako bi obuzdala i nadzirala vjersko i etničko nasilje te zaštititi muslimansko stanov-ništvo od nasilja nad njime, ali i osloboditi ga od odgovornosti za nasilje nad drugim zajednicama.

Gljučne riječi: NDH, muslimanske rezolucije, prosvjed, antifašizam, povije-sni revizionizam

1. Uvod

Važnu sastavnicu povijesnog revizionizma, jake struje u suvremenoj bošnjačkoj historiografiji te drugim društvenim i humanističkim znanostima, čini ideološko

čitanje "muslimanskih rezolucija".¹ Riječ je o nekoliko političkih podnesaka koje su dijelovi vjerske i svjetovne elite bosanskohercegovačkih muslimana podastri vlastima NDH, tvorevine koju su zahvaljujući vojnoj i političkoj potpori fašističke Italije i nacističke Njemačke proglasili 10. travnja 1941. članovi ekstremnoga nacionalističkog ustaškog pokreta na većem dijelu područja suvremene Republike Hrvatske i gotovo cijelom području suvremene BiH.² BiH je uključena u NDH na temelju ustaške ideologije prema kojoj su bosanskohercegovački muslimani bili sastavni dio hrvatskoga etničkog korpusa koji je tijekom vladavine Osmanskog Carstva islamiziran, a BiH povijesna hrvatska zemlja koja je stjecajem povijesnih okolnosti otrgnuta od Hrvatske. Kako su bosanskohercegovački muslimani i katolici zajedno činili natpolovičnu većinu stanovništva BiH, smatralo se kako nije bilo bitnih praktičnih zapreka da se ona inkorporira u hrvatsku državu, pogotovo što se računalo na smanjivanje srpskog stanovništva u njoj prisilnim transferima u Srbiju, vjerskim konverzijama i fizičkim uništavanjem. Inkorporiranje nije učinjeno na temelju nekoga proceduralno legitimiranog oblika iskazivanja političke volje muslimana – kao ni katolika, odnosno Hrvata u BiH i Hrvatskoj – kakav bi, primjerice, bio plebiscit, nego se takva politička volja shvaćala kao nešto što je razumljivo samo po sebi. Muslimansko stanovništvo BiH nije jedinstveno prihvatilo ni ustašku ideologiju ni političku praksu, nego se tijekom svjetskoga i građanskog rata iznutra izdiferenciralo na različite ideološke i političke struje. Među njima najvažnije su bile partizanska antifašistička struja koja se priključila Narodnooslobodilačkom pokretu Jugoslavije (NOP) koji je predvodila Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), proustaška struja koja je aktivno participirala u režimu i politici NDH ili joj je bila pasivno lojalna te autonomistička struja koja se zauzimala za BiH kao samostalan politički entitet pod pokroviteljstvom Trećeg Reicha ili, rjeđe, fašističke Italije.³

¹ Pod povijesnim revizionizmom misli se na ideološki i politički motivirane reinterpretacije povijesnih događaja kojima se žele prikriti "tamne strane" nacionalne prošlosti te oblikovati nove politike povijesti koje će biti pretočene u obrazovnu, znanstvenu, medijsku i ostale javne politike neke države. Valja ga razlikovati od historiografske revizije tumačenja povijesnih događaja koja je zasnovana na uvidima u nova arhivska vrela i spoznaje novih znanstvenih istraživanja (v. Moradiellos, 2008; Kopeček, 2008; Cattini, 2011; Kasapović, 2019). Malo je relevantne znanstvene literature o povijesnom revizionizmu u BiH. Ona koja postoji ponajprije je usmjerena na kritiku revizionističkih interpretacija karaktera partizanskoga antifašističkog pokreta (Redžić, 2003; Kamberović, 2003, 2012; Duranović, 2018), dok su mnogo rjeđi kritički tekstovi o revizionističkim prikazima i tumačenjima drugih aktera i zbivanja u ratu (v. Ferhadbegović, 2018; Čusto, 2018).

² O povijesti i prirodi NDH v. Sundhaußen, 1971; Jelić-Butić, 1977; Krizman, 1983; Biondich, 2005; Ramet, 2009; Greble, 2011, 2014; Korb, 2013.

³ O političkom položaju, opredjeljenjima i djelovanju bosanskohercegovačkih muslimana u Drugome svjetskom ratu v. Hurem, 1965, 1968, 2016; Petrović, 1987; Redžić, 1987, 1998; Dedijer i Miletić, 1990; Lepre, 1997; Hasanbegović, 2007, 2012; Jahić, 2008, 2012, 2015a, 2015b;

Muslimanske rezolucije izrazi su kompleksnoga političkog položaja u kojemu su se nakon uspostave NDH našli bosanskohercegovački muslimani. Suočeni s valovima državnoga i nedržavnoga vjerskoga i etničkog nasilja u kojemu su bili i sudionici i žrtve, dijelovi muslimanske vjerske i svjetovne muslimanske elite artikulirali su svoje političke stavove i zahtjeve u nekoliko podnesaka vlastima NDH. Te podneske karakteriziraju načelno izražavanje političke lojalnosti NDH, s jedne, te prosvjedovanje protiv vjerskoga i etničkog nasilja za koje se odgovornom smatrala politika režima i akteri čije ponašanje režim nije kontrolirao, s druge strane. S obzirom na takav sadržaj, muslimanske rezolucije bile su prijemni politički dokumenti o kojima se u jugoslavenskoj historiografiji komunističkog razdoblja nije mnogo pisalo. Dok su neki jugoslavenski, poglavito srpski, političari i povjesničari mislili da se o njima šutjelo kako bi se prikrili razmjeri muslimanske kolaboracije s ustaškim režimom, koja se očitovala i u izražavanju lojalnosti NDH u rezolucijama,⁴ mnogi su bošnjački historiografi i ostali znanstvenici poslije 1990. temeljito reinterpretirali prirodu rezolucija proglašivši ih protuustaškim i antifašističkim aktima *par excellence*.

Prema njihovu sudu, jugoslavenski komunistički režim i komunistička historiografija kao “sluškinja režima” smišljeno su prikrivali te dokumente zato što su bili dokazi muslimanskog antifašizma koji je bio artikuliran samo nekoliko mjeseci nakon uspostave NDH. Halilbegović (2006, str. 100) tvrdi da su cijelo vrijeme komunističke vladavine rezolucije bile “prekrivene velom tajne”, premda zna da su najutjecajniji muslimanski povjesničari komunističkog razdoblja pisali o njima (Hurem,

Kisić Kolanović, 2009; Hoare, 2013; Bougarel, 2018. Neki su povjesničari vrlo kritički ocjenjivali stanje u bosanskohercegovačkoj historiografiji koja se bavila Drugim svjetskim ratom općenito i NDH posebno. Greble-Balić (2007) ustvrdila je da je ona uvelike pojednostavnjivala povijest NDH i ulogu muslimana u njoj te da je cijela disciplina pokazivala neobičnu otpornost prema teorijskim i metodološkim inovacijama u suvremenoj povijesnoj znanosti. Kisić Kolanović (2009, str. 16) je smatrala da iz historiografije BiH nisu “otplavljeni ideološki nanosi” u proučavanju povijesti NDH te da se “kauzalni prioritet i dalje daje ustaškom teroru nad muslimanima, a genocid je i dalje dominantno područje historiografije o Drugom svjetskom ratu”. Proučavajući dinamiku vjerskih i etničkih odnosa u ratnom Sarajevu, Greble (2011, str. 250) je ustanovila da je muslimanska ratna priča “uvelike slabo proučeno poglavlje građanskog sukoba”. Jelinek (1990, str. 275) je mislio da su brojni aspekti ratnog razdoblja, koji uključuju i “odnose muslimana sa Židovima i kršćanima pod njemačkom okupacijom”, ostali “slabo poznata epizoda jugoslavenske povijesti”.

⁴ U jugoslavenskoj historiografiji komunističkog razdoblja muslimanske rezolucije najoštrije je ocijenio istaknuti jugoslavenski komunistički, a poslije srpski nacionalistički povjesničar Branko Petranović. On je rezolucije nazvao aktima u kojima se “šovinistički žalilo samo za muslimanskim žrtvama ne spominjući srpske”. Rezolucije su, prema njegovu sudu, bile taktički potez muslimanskog građanstva koje je sa sebe htjelo “sprati ljagu” za zlodjela muslimana i odgovornost za zločine u NDH prebaciti na Hrvate (Petranović, 1983, str. 95-96).

1965, 1968; Hadžijahić, 1973, 1974; Redžić, 1987, 1998). U zataškavanju rezolucija Krcić (2017, str. 44) pripisuje važnu ulogu hrvatskim povjesničarima komunističkog razdoblja koji su sprječavali da se o njima piše u udžbenicima povijesti u cijeloj Jugoslaviji, ali ne objašnjava kako su oni to činili. Bandžović istodobno tvrdi da su poslije rata rezolucije bile "predmet različitih analiza", ali i da su bile "dugo prećutkivane, a njihov značaj je minimiziran, ili su dozirano, u stalnoj borbi protiv svekolikog 'unutrašnjeg neprijatelja', prikazivane pod ideološkim hipotezama. Češće su pominjane, nakon rata, van Jugoslavije nego u njoj", ne navodeći gdje se i kako izvan Jugoslavije pisalo o njima.⁵ Potom konstatira da su bile "sporadično akceptirane", da su "nerijetko u marksističkoj historiografiji tretirane kao sumnjive" i da su "navodno došle od 'reakcionarnog islamskog elementa'" (Bandžović, 2013, str. 47-48).

Smisao prikrivanja muslimanskih rezolucija bila je navodna nakana jugoslavenske vlasti da uspostavi "ravnotežu fašizama" tako što bi hrvatskom ustaštvu i srpskom četništvu dodala izmišljeni muslimanski fašizam. Hamzić (2013, str. 99) smatra da je poslijeratna jugoslavenska historiografija htjela dodijeliti "jednake količine fašizama" trima narodima u BiH. No Bošnjaci nisu imali "svoj fašizam" jer nisu postojali društveni i politički uvjeti za to. Autor ne obrazlaže što podrazumijeva pod društvenim i političkim uvjetima nastanka fašizma, ali se čini kako misli da muslimani nisu imali uvjete da uspostave fašistički državno-politički poredak. No fašizam nije bio samo politički poredak, nego i ideologija i pokret, pa se među muslimanima manifestirao u različitim ideološkim, političkim i vojnim oblicima unutar političkog poretka NDH. Trebalo je uspostaviti "balans krivice" među Hrvatima, Srbima i Muslimanima, misli Dizdarević (2016, str. 35), a kako su rezolucije bile antifašistički akti, prikrivane su da bi se uspostavila "ravnoteža zla" u kojoj su Muslimani, odnosno Bošnjaci bili nepravедно izjednačavani s Hrvatima i Srbima (Ibraković i Alibašić, 2007, str. 10; Filandra, 1998, str. 173).⁶ Osim toga, jugoslavenski komunisti htjeli su zadržati "monopol nad antifašizmom" te su imali "aktiv-

⁵ Suprotno Bandžoviću, Karić (2019, str. 49) piše: "Nije nam poznato da je kod nas ili bilo gdje u svijetu, o ovim rezolucijama obranjena respektabilna doktorska disertacija na nekom od univerziteta sa dugom tradicijom izučavanja društvenih nauka. Isto tako, nepoznato je da li je poduzeto opsežno kritičko istraživanje muslimanskih rezolucija u sklopu specijaliziranih istraživačkih projekata određenih instituta, u čijem realiziranju bi učestvovalo više historičara."

⁶ Nasuprot tezama da su jugoslavenska komunistička vlast i njezina historiografija prikrivale antifašizam muslimana, Ferhadbegović tvrdi da su prikrivale muslimanski fašizam, napose djelovanje njegova najgoreg izraza, 13. muslimanske Waffen-SS-divizije Handžar s dvadesetak tisuća članova: "Poslije Drugoga svjetskog rata nije bilo naznaka o postojanju dobrovoljačke SS-divizije Handžar koju su činili bosanski muslimani ni u partizanskim filmovima i pjesmama ni u knjigama. Nasuprot postojanju hrvatskih ustaša i srpskih četnika, u javnom diskursu nije tematizirana činjenica da je postojala takva divizija. Divizija Handžar bila je prešućena, ali ne i zaboravljena" (Ferhadbegović, 2018, str. 362). O diviziji Handžar v. Redžić (1987), Lepre (1997), Bougarel (2018).

no neutralan odnos” prema muslimanskim rezolucijama zato što je KPJ bila ovisna o “velikosrpskoj ideologiji i zavjeri protiv Bošnjaka, koja se u vrijeme narodno-oslobodilačke borbe manifestirala prvo podređenošću partizana četnicima a kasnije njihovim ulaskom u partizane” (Spahić, 2019, str. 35).

Neki autori sugeriraju pak da su rezolucije nastale u dosluhu s komunistima i partizanima. Jahić (2015b, str. 182) navodi molbu istaknutog člana Islamske vjerske zajednice Kasima Dobrače, koji je poslije rata osuđen na višegodišnju zatvorsku kaznu zbog “suradnje s fašizmom”, upućenu 1964. Zaimu Šarcu, poslijeratnome visokom dužnosniku, da svjedoči njemu u korist kako bi bio moralno rehabilitiran. U molbi Dobrača piše:

Poznato mi je da ste odigrali značajnu ulogu prilikom donošenja poznate Sarajevske rezolucije 18. oktobra 1941, kojom se u osnovi željelo osuditi zločine fašista. Dok je ova rezolucija još bila u vidu koncepta, prigovorio sam Vam da bi trebalo određene izraze osude, koji bi mogli biti nezgodni za partizane, brisati odnosno ispraviti. Lično ste se složili, ali ste me kasnije obavijestili, da Vam to nije uspjelo u cijelosti izvršiti zbog opiranja drugih, koji su Rezoluciju trebali potpisati – pošto su se ti izrazi odnosili na neke elemente koji nisu bili pod komandom i vlasti partizana. (nav. u: Jahić, 2015b, str. 182).

Dobračina molba potkopava naraciju prema kojoj su rezolucije bile ekskluzivan izraz “bošnjačkoga građanskog antifašizma” koji je nastao neovisno, pa i nasuprot partizanskome komunističkom antifašizmu. Hadžijahić (1973) je ustvrdio da je mostarska rezolucija proizašla iz “koincidentnog djelovanja” KPJ i “rodoljubivih građana Mostara” te da je usvojena “po direktivi Džemala Bijedića”, sekretara mjesnog komiteta KPJ. Filipović (2007, str. 93) je iza banjalučke rezolucije prepoznao “ruke brojnih mladih banjalučkih komunista i drugih pristalica pokreta i protivnika ustaškog režima, na jednoj, i istaknutih ilegalaca poput Đure Pucara Starog, na drugoj strani”. Bojić (2001, str. 190) sugerira povezanost partizanskog pokreta s rezolucijama ističući da je među potpisnicima bilo i onih koji “nisu bili na liniji NOP-a”, kao da se podrazumijevalo da su potpisnici rezolucija bili na toj “liniji”.

2. Revizionističke interpretacije muslimanskih rezolucija

2.1. Koliko je rezolucija bilo?

“Muslimanskim rezolucijama” izvorno se nazivalo šest političkih predstavi koje su objavljene u jesen i zimu 1941. u Prijedoru, Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci, Bijeljini i Tuzli.⁷ Hadžijahić (1973, str. 275) je ustvrdio kako “postoje neke indicije da

⁷ U ovome članku sve su rezolucije citirane prema zbirci tih dokumenata u: Karić i Spahić, 2019. Predstavka Glavne skupštine El Hidaje iz kolovoza 1941. nije publicirana u toj zbirci pa se citira prema pretisku u *El Hidaje*, 1941-1942, I, 5, str. 27-29.

su rezolucije donesene i u Bosanskoj Dubici, Visokom i još nekim drugim bosanskim mjestima", a kasnije je otkrio zeničku i višegradsku rezoluciju.⁸ Bandžović (2013, str. 42) ponavlja kako "ima indicija da su slične rezolucije... donesene i u Bosanskoj Dubici, Visokom i još nekim mjestima", ali ni četrdesetak godina od objave Hadžijahićeve članka nije istražio utemeljenost tih indicija. I Redžić (1998, str. 140) spominje dubičku rezoluciju, "koja se, navodno, podudara sa sarajevskom i banjaalučkom rezolucijom", ali ne upućuje na izvore svojih spoznaja. Hurem (2016, str. 324) navodi da je rezolucija bila prihvaćena i u Bosanskoj Dubici te da ima naznaka kako su slični dokumenti usvojeni u Zenici, Visokom i Trebinju, ali ni on nije priložio dokaze u prilog tim naznakama.⁹ Bojić (2001, str. 71) spominje zeničku

⁸ "Hadžijahić u svom radu o rezolucijama nije pristupio samo kao povjesničar već i kao dobro upućeni suvremenik koji je znao sve okolnosti i pozadinu njihova nastanka. Naravno iz njegova članka nije se moglo iščitati da je i prije i nakon rezolucija bio plodan suradnik različitih ustaških naklada u kojima je iznosio sve do samoga kraja rata kulturno-nacionalne poglede suprotne svojim kasnijim interpretacijama političko-nacionalnog razvitka bosansko-hercegovačkih muslimana. Osim toga, Hadžijahić, koji je u travnju 1941. bio jedan od govornika na sarajevskom dočeku Slavka Kvaternika i prvih hrvatskih vojnih odreda iz Zagreba, koje je pozdravio uime 'cjelokupne hrvatske omladine Herceg-Bosne', nije bio među potpisnicima sarajevske rezolucije, koju su potpisali i neki iz kruga njemu bliskih muslimana hrvatskih nacionalista" (Hasanbegović, 2013, str. 166-167). Hadžijahić je bio intelektualno i politički aktivan u NDH. Suradivao je u ustaškim listovima *Spremnost*, *Osvit*, *Sarajevski novi list*, *Hrvatsko kolo*, *Hrvatski muslimanski godišnjak* i drugima. Za četiri kola *Hrvatske enciklopedije* NDH napisao je 13 odrednica. U svojim je tekstovima zastupao stajalište da su muslimani nastali islamiziranjem hrvatskog seljaštva u BiH i da su u nacionalnom pogledu Hrvati, a da je bošnjaštvo regionalan fenomen poput dalmatinstva ili slavonsstva. Već 30. travnja 1941. zaposlio se kao "perovodni vježbenik" u Poglavnikovu povjereništvu u Sarajevu, u kolovozu 1941. postao je tajnik Velike župe Sana i Luka kojoj je sjedište bilo u Banjoj Luci, a potom je radio u Glavnom ravnateljstvu za promidžbu u Sarajevu, odakle je premješten u Državni promidžbeni ured u Zagrebu (Pelidija, 2007, str. 21-22; 2016, str. 430). Poslije 1945. vlasti su ga poslale da radi kao pravni referent u istarskim ugljenokopima u Raši, odakle se mukotrpno probijao do statusa zaposlenika Akademije nauka i umjetnosti (ANU) BiH. Poslije 1990. Hadžijahićeve ratna biografija bitno je mijenjana. U odrednici o njemu u *Hrvatskom biografskom leksikonu* (2002) Kamberović je napisao: "Već je 1941. ilegalno suradivao s NOP-om u Sarajevu, a od jeseni 1942. i sa zagrebačkim vodstvom ilegalnog komunističkog pokreta" (hbl/zmk.hr/clanak.aspx?id=760). Pelidija (2007, str. 22) ga je proglasio partizanskim špijunom koji je iz srca propagandnog aparata NDH slao dragocjena izvješća koja su dolazila do samog Tita. I Hadžijahić je činio sve ne bi li se oslobodio bremena suradnje s ustaškim režimom. Ustvrdio je da je 1944. poslao saveznicima izvješće o stanju u NDH, ali Bougarel (2020, str. 120) tvrdi da ono nije dospjelo do saveznika, nego je, zajedno s predstavkama i podnescima koje su muslimani pisali saveznicima potkraj rata, poslije 1945. pronađeno u privatnim arhivima i policijskim dosjeima.

⁹ Jahić (2020: 189-190) je u Hrvatskome državnom arhivu otkrio dokument koji je nazvao dubičkom rezolucijom, ali u njemu nema podataka o tome kada je i u kakvim okolnostima sastavljen i kome je bio namijenjen ili upućen.

rezoluciju, tvrdi da ju je “nedavno otkrio i publicirao” Filandra, te upućuje čitatelje na popis njezinih potpisnika u prilogu svojoj knjizi, ali u priložima Bojićevoj knjizi nema liste potpisnika zeničke rezolucije. Uz to, Filandra nije trebao otkrivati nešto što je poodavno otkrio Džemaludinović (1971).¹⁰ Halilbegović (2006, str. 100) tvrdi da su slične proglase “muslimani (Bošnjaci) potpisivali u svim većim gradovima” u BiH, ali ne imenuje te veće gradove kojih nije bilo toliko da su nenabrojivi. Šabotić (2013, str. 146) piše da su rezolucije potpisane u “skoro svim većim gradovima” u BiH, ali ne nudi njihov popis. Lavić (2013, str. 276) i Mehmedović (2017, str. 130) tvrde da su rezolucije bile “brojne”, ali što je njima brojno: šest, šesnaest ili šezdeset? Kubat i Čampara (2015, str. 148) pretvaraju indicije u činjenice pa konstatiraju da, osim šest poznatih, postoje dubička, visočka, konjička i “mnoge druge” rezolucije.

Poslije se počelo pisati o zeničkoj rezoluciji od 16. svibnja 1942, koja se kronološki i tematski razlikuje od prethodnih predavki (Jalimam, 2013; Dizdarević, 2016), a potom i o višegradskoj rezoluciji čiji sadržaj uopće nije poznat, ali je “ispisan” na temelju iskaza dvojice svjedoka godinama nakon rata. Prema tim svjedočenjima, Beglerović (2016) je “kontekstualno rekonstruirao” sadržaj fantomskog dokumenta nazvavši ga “muslimanskom rezolucijom protiv progona Srba i Jevreja u Višegradu”, te se u njoj navodno zahtijeva da vlast NDH “prestane s praksom progona Srba... Budući da u to vrijeme u Višegradu nije bilo Jevreja, Rezolucija ne naglašava izravno protivljenje njihovom progonjenju, ali se iz konteksta može zaključiti da je zapravo riječ o zahtjevu obustave progonjenja svih nevinih ljudi, a u prvom redu Srba i Jevreja” (Beglerović, 2016, str. 210).

2.2. Odakle je potekla zamisao o “rezolucijama” i tko ih je potpisao?

Hadžijahić (1973, str. 275-276) tvrdi da je idejno ishodište svih rezolucija predavka koju je usvojila Glavna skupština El Hidaje, udruženja muslimanskog svećenstva, u Sarajevu 14. kolovoza 1941. Njegov stav nekritički su prihvatili drugi bošnjački autori.¹¹ Imamović (1998, str. 535) je ustvrdio da je prvi prosvjed protiv “ustaške politike i istrebljenja srpskog i jevrejskog stanovništva” potekao upravo

¹⁰ Muhamed Džemaludinović jedan je od više pseudonima Muhameda Hadžijahića. Mulaome-rović (2017, str. 70) navodi da je Hadžijahić oko 40 posto od svojih petstotinjak radova potpisao inicijalima ili pseudonimima te pretpostavlja da je to činio zbog višegodišnje ideološke proskri-biranosti poslije 1945. zasnovane na njegovoj ulozi u NDH. Pseudonim Džemaludinović, izve-den iz imena njegova oca Džemaludina, imama i hatiba Careve džamije u Sarajevu, upotrebl-javao je isključivo u tekstovima što ih je objavljivao u *Glasniku* i *Takvimu*, glasilima Islamske vjerske zajednice.

¹¹ Imamović, 1998, str. 535; Filandra, 1998, str. 184; Dautović, 2005, str. 79; Karić, 2009, str. 13; 2019, str. 42; Bandžović, 2013, str. 40-41; Šabotić, 2013, str. 146; Omerika, 2014, str. 47; Spahić, 2019, str. 26.

s kolovoške skupštine El Hidaje. Dautović (2005, str. 79) tvrdi da je "El-Hidajina rezolucija protiv fašizma (u vrijeme progona Srba i Jevreja u NDH), donesena u sedam tačaka 18. oktobra 1941." Dautović zamagljuje razliku između predstave El Hidaje iz kolovoza i sarajevske rezolucije iz listopada 1941, slično kao i Karić (2009, str. 13), koji tvrdi da se kolovoškom rezolucijom El Hidaje osuđuju "ustaški progoni i zločini, naročito usmjereni protiv Srba i Jevreja". Što zapravo piše u toj rezoluciji?

Predstavka je podijeljena na sedam tačaka. U prvoj točki skupština El Hidaje "sa zadovoljstvom konstatira da najviši čimbenici u našoj državi pokazuju u svojim brojnim izjavama jaku volju da se muslimanima dade puna sloboda u vjerskim, vjersko-prosvjetnim i vakufsko-imovinskim poslovima. Na osnovu toga skupština sa lijepim nadama očekuje skoro ostvarenje naših želja u tome pogledu". U trećoj točki izražava se zadovoljstvo zbog pune ravnopravnosti islamske i katoličke vjere: "U duhu ove visoke misli potrebno je da sav hrvatski narod radi i misli. Stoga je najosnovnija dužnost potpuna tolerancija i bratska suradnja svih članova hrvatskog naroda na izgradnji naše mlade države". U četvrtoj točki, koja je izvorište revizionističke naracije, piše:

Sa bolom u duši i dubokom sućuti se sjećamo svih onih muslimanskih žrtava koje nedužne padoše u nemirima, koji se ovih dana mjestimično događaju. Osuđujemo sve one pojedince muslimane, koji su na svoju ruku sa svoje strane napravili bilo kakav ispad i učinili kakvo nasilje. Konstatiramo da su tako što mogli učiniti samo neodgovorni elementi i neodgojeni pojedinci, čiju ljagu odbijamo od sebe i od svih muslimana. Pozivamo sve muslimane da se u duhu visokih uputa svoje vjere i u interesu države strogo klone svakog zlodjela. Molimo državne vlasti da što prije zavedu zakonsku sigurnost u svim krajevima, ne dozvoljavajući da se što bilo čini na svoju ruku, kako ne bi nevini ljudi stradali.

Političku prirodu predstave bitno određuje sedma točka u kojoj se ističe da je Novopazarski sandžak "historijski sastavni dio Bosne i Hercegovine, a sandžački muslimani... nerazdruživi dio hrvatskog naroda. Stoga glavna skupština moli sve mjerodavne, da ulože trud da se svakako Sandžak uključi u okvir Nezavisne Države Hrvatske".

Kolovoška predstavka zapravo kompromitira El Hidaje. U njoj se pozdravlja osnutak NDH, koja se naziva "našom državom" i "našom mladom državom", prihvata ustaški stav da su bosanskohercegovački muslimani Hrvati, izražava zadovoljstvo statusom islama u NDH i traži od vlasti da pripoji Sandžak NDH i integrira sandžačke muslimane u hrvatsku naciju. Izražava se samo zabrinutost za muslimane, kako one koji su bili žrtve "nemira" tako i one koji su se odali zločinima i ogriješili o islamska načela. U njoj nema ni spomena Srba i Židova. Nema ni riječi o njihovim stradanjima. Nema ni riječi osude ustaškog režima. Štoviše, ustaška se vlast

poziva da osigura zakonitost i spriječi nasilje, kao da ona nije bila i izvor i akter nasilja. Općenito, kolovoška skupština El Hidaje održana je u naglašenu proustaškom ozračju te su s nje poslani srdačni pozdravni brzojavi poglavniku Anti Paveliću i ministru bogoštovlja i nastave Mili Budaku. U brzojavi Paveliću skupština ističe kako “ima čast pozdraviti Vas kao Poglavnika naše mlade i mile Nezavisne Države Hrvatske, koji u svakom pravcu ima puno razumijevanje za potrebe naše Islamske vjerske zajednice. Izražavajući našu zahvalnost i odanost ostajemo Za Dom Spremnji”. U brzojavi Budaku piše: “Muslimansko svećenstvo okupljeno na godišnjoj skupštini svog udruženja El Hidaje ima čast da Vas pozdravi. Poznaajući Vašu naklonost za muslimanska pitanja, izražavamo svoju duboku zahvalnost i ostajemo za dom spremni” (nav. u: Jonjić i Matković, 2012, str. 499-500). Brzojave je potpisao predsjednik skupštine Mehmed Handžić.

Dugo se nisu poimence znali svi tvorci i potpisnici rezolucija, a ne znaju se ni danas. Hurem (1965, str. 199; 1968, str. 537) je ustvrdio da su iza rezolucija stajali “najistaknutiji predstavnici javnog života Muslimana”, ali ih nije imenovao. Hadžijahić (1973, str. 275) potpisnike naziva “predstavnicima organizacija, mnogim istaknutim ličnostima tadašnjeg javnog života kao i nekim pojedincima u nizu gradova Bosne i Hercegovine”, odnosno “građanski orijentisanim javnim muslimanskim radnicima” (Hadžijahić, 1974, str. 152). Imamović (1998, str. 535) piše da se već krajem ljeta i početkom jeseni 1941. “najveći dio bošnjačkog građanstva” rezolucijama “ogradio od masovnog progona i istrebljenja srpskog i jevrejskog stanovništva”. Filandra (1998, str. 183-184) tvrdi da su sve rezolucije imale “potpisnike s naznakom zanimanja i društvenog statusa”, a potpisalo ih je više stotina najuglednijih građana mjesta i kotareva, pa su stoga bile izrazi “antifašističkog protesta bošnjačkog građanstva”. No na prijedorskoj i tuzlanskoj rezoluciji nema potpisnika (Karić i Spahić, 2019, str. 71-73, 97-98). Na drugdje objavljenoj kopiji tuzlanske rezolucije nalaze se nečitljivi potpisi dvadeset dviju osoba. Imena su nečitljiva, ali Bandžović (2013, str. 43) zna da je riječ o “predstavnicima javnog života Bošnjaka, funkcionerima Islamske zajednice, raznih društava i udruženja, poslovnim ljudima, intelektualcima i drugim uglednicima”, dok je Šabotić (2013, str. 147) uvjeren u to kako je iza nje stajao “jedan dio bošnjačke čaršije koji nije imao aktivnijeg učešća u društveno-političkim tokovima nove države”. Uz sedamnaest potpisnika mostarske rezolucije naveden je samo status umirovljenog muftije Omera Džabića. Ni uz sve potpisnike sarajevske i banjalučke rezolucije nisu navedeni zanimanje i društveni status (Karić i Spahić, 2019, str. 80, 83, 91).

Ademović (2000, str. 57, 321) naziva potpisnike “najuglednijim muslimanskim građanima” i “najuglednijim predstavnicima muslimanskih organizacija i istaknutim ličnostima iz njihovog javnog života”. Kao da su koristili “metodu indiga”, različiti autori opetuju jednak opis potpisnika. Halilbegović (2006, str. 93) ih opi-

suje kao "najuglednije građane" mjestâ u kojima su rezolucije nastale, a Pelidija (2007, str. 33) kao "najuglednije ličnosti bošnjačkog naroda". Mahmutović (2009, str. 132) piše da su sve rezolucije "nosile potpise najuglednijih predstavnika javnog života M(m)uslimana". Hamzić (2012, str. 113) naziva potpisnike "uglednim muslimanima", a Bećirović (2012, str. 45) tvrdi da je rezolucije potpisao "velik broj uglednih Bošnjaka". Šabotić (2013, str. 145) naziva potpisnike bijeljinske rezolucije "uglednicima Bijeljinskog kotara". Filipović (2007, str. 93) tvrdi da je banjaalučku rezoluciju potpisalo "više od tri stotine najuglednijih građana Banja Luke", premda se ispod teksta nalaze potpisi 66 osoba. Bećirović (2014, str. 46) piše da su rezolucije potaknuli "ugledni članovi muslimanske zajednice". Muratović (2012, str. 19) je ustvrdio da su "svi ugledni muslimani" javno "ustali protiv genocida nad Jevrejima, Romima i Srbima". Omerika (2014, str. 47) piše da se samo nekoliko mjeseci poslije okupacije većina muslimanskih političara okrenula protiv ustaške vlasti, što je vidljivo iz muslimanskih rezolucija, a potpisnike opisuje kao "predstavnike tijela Islamske vjerske zajednice, pretežan dio muslimanskih intelektualaca i gradskih elita". Dizdarević (2016, str. 32) tvrdi da je zeničku rezoluciju potpisalo 27 "uglednih zeničkih intelektualaca" i "uglednika zeničke čaršije", a Jalimam (2013, str. 161) ih naziva "zeničkim bošnjačkim intelektualcima".

2.3. Što su navodno sadržavale rezolucije?

Rezolucije se interpretiraju kao prvorazredni protuustaški i antifašistički akti. Hadžijahić (1973, str. 275) je ustvrdio da su u njima muslimani "osudili ustaška nasilja nad Srbima i drugim progonjenima". Filandra (1998, str. 183) ih naziva izrazima "antifašističkog protesta bošnjačkog građanstva" i "istinskim antifašističkim aktima" kojima su Bošnjaci iskazali svoje "neslaganje sa zločinačkim karakterom režima, mada ne i sa samim režimom" (Filancia, 2008, str. 47). Autor je nekako uspio razlučiti režim i karakter režima i prikazati Bošnjake kao protivnike karaktera režima, ali ne i samog režima. Koštić (2004, str. 119) misli da su rezolucije bili izrazi "otvorenog suprotstavljanja politici antisemitizma i genocida..." Čaušević (2005, str. 379) piše da su rezolucije bili izrazi "nezadovoljstva protiv fašizma", kao i "vjerske, nacionalne i rasne diskriminacije koju je provodila NDH", pa su se tako "muslimani-Bošnjaci" ogradili od "ustaške politike progona i istrebljenja Srba, Jevreja i Roma". Bandžović (2011, str. 122) te akte naziva "antifašističkim, antiustaškim 'muslimanskim rezolucijama' protiv genocida nad Jevrejima, Srbima i Romima", glasom "bošnjačkoga antifašističkog protesta" i besprimjernim izrazom "građanske hrabrosti" Bošnjaka u okupiranoj Europi 1941. Bećirović (2012, str. 45) vidi u rezolucijama "svijetao primjer masovnog protesta protiv genocida". Fazlić (2015, str. 441) smatra da su rezolucije "pokazale neslaganje goleme većine muslimanskog stanovništva sa fašističkim režimom etničke, vjerske i rasne diskriminacije prema Srbima, Ciganima i ostalim građanima Bosne i Hercegovine". Pelesić

(2018, str. 199) piše o “hrabroj, upornoj, epskoj kampanji ‘muslimanskih rezolucija’” u ljeto i jesen 1941. kojom se tražio “prekid ustaškog terora i ograđivalo se od muslimanskih učesnika u ustaškim pogromima i pokoljima”, zbog čega su se one pokazale “nepremostivom preprekom suradnje bosanskih muslimana s ustaškim režimom”. Bojić (2001, str. 190) označuje “antifašističke rezolucije bosanskih Muslimana” kao “akte osude doktrine i prakse ustaške države”, a Krcić (2017, str. 449) opetuje da je sarajevska rezolucija bila “otvoreni akt osude doktrine i prakse ustaške države – NDH”. Lavić (2013, str. 277) misli kako “poznate ‘muslimanske rezolucije’ same po sebi izražavaju jednu antifašističku, slobodarsku svijest, ali nikako nisu bile dovoljne da se fašističko-nacistička nakaza savlada”. Takva glasa otpora fašizmu u porobljenoj Europi 1941, piše Spahić (2019, str. 26), nije bilo nigdje drugdje.

3. Što doista piše u muslimanskim rezolucijama i tko ih je sve potpisao?

3.1. Sarajevska rezolucija

U najisticanijoj sarajevskoj rezoluciji potpisnici, koji sami sebe nazivaju “Hrvatima-muslimanima” (75), izražavaju zabrinutost vrlo teškim stanjem u kojemu su se našli muslimani zbog “akcija koje poduzimaju neodgovorni elementi i pobunjeni Srbi”. Muslimani su najveće žrtve tih akcija zato što su “najviše izmiješani... sa grčko-istočnjacima”, pa “uzbunjeni Srbi nepromišljeno napadaju onog ko im je najbliži”. U “općem neredu” stradavaju “mirno građanstvo i nedužni ljudi”. U njemu sudjeluju i “pojedinci muslimani, koji su na svoju ruku i sa svoje strane napravili kakav bilo ispad i učinili kakvo nasilje”, “neodgovorni elementi i neodgovorni pojedinci, čiju ljagu odbijamo sa sebe i sa svih muslimana” (76). Zlodjela su mogli činiti samo “ološ i kriminalni tipovi, kojih ima u svakoj zajednici” (77). Vlast se poziva da osigura “stvarnu sigurnost života, časti, imovine” svih građana, da spriječi akcije koje izazivaju “pobune i krvoproliće u narodu”, da privede “sudskoj odgovornosti sve stvarne krivce” i naredbodavce koji su odgovorni za zlodjela i da ih najstrožije kazni “prema zakonu”, da zakone primjenjuju “samo redovna vlast i redovna vojska” te da se materijalno pomogne onima koji su stradali “u ovim neredima” (78).

Opći nered i nasilje u državi tumače se kao posljedice nedjelovanja vlasti, premda su, u biti, bili posljedice djelovanja ustaške vlasti. Za vjersko, etničko i političko nasilje ne okrivljuju se ustaški režim i država, nego se ono tumači kao zastranjivanje od državne politike. Vlast se poziva da se strogo pridržava zakona, premda je ona to i činila primjenjujući, primjerice, rasne zakone i mjere. Hasanbegović (2012, str. 755) opisuje sarajevsku rezoluciju kao “iskaz raznorodnoga muslimanskog nezadovoljstva stanjem u NDH”, ali i posljedicom “određenih međumuslimanskih vjersko-vakufskih odnosa, te prvih znakova popuštanja dotadašnje revolucionarne stihije i promjena u državnoj politici protusrpske represije”, te za-

ključuje da su "rezolucije, posebice sarajevska, bile prožete načelnom odanošću NDH i sastavljene u obliku 'dobronamjerne kritike'" ustaškog režima i države. Dodaju li se sadržaju brojni potpisnici sarajevske rezolucije koji su bili poznati po svom proustaškome, pronacističkom ili i proustaškome i pronacističkom usmjerenju i djelovanju, kako u kojoj fazi rata, neprikladno ju je glorificirati kao protuustaški i antifašistički akt.

Neki potpisnici sarajevske rezolucije osnovali su 26. kolovoza 1942. Muslimanski međudruštveni odbor narodnog spasa ili, skraćeno, Odbor narodnog spasa, koji je stajao iza rasističkoga i pronacističkog *Memoranduma Njegovoj Ekselenciji Adolfu Hitleru, vođi njemačkog naroda*.¹² U njemu se bosanski muslimani proglašavaju Gotima koji nemaju nikakve veze sa Slavenima i narodom koji je najodaniji Hitlerovu projektu "nove Europe" uređene prema načelima nacionalsocijalizma.¹³ Od Hitlera se traži da privremeno stvori Župu Bosnu pod izravnim pokroviteljstvom Trećeg Reicha, osobno imenuje njezina čelnika, dopusti osnutak bosanske nacionalsocijalističke stranke i bosanske vojske u sklopu *Wehrmachta* te uspostavi nacistički poredak u Bosni.¹⁴ Bosna mora postati većinska muslimanska zemlja, a to se može postići prekrajanjem granica fašističke Italije, Crne Gore, Hrvatske i BiH te višestrukim prisilnim razmjenama stanovništva.

Uži i najaktivniji dio toga tijela činili su potpisnici sarajevske rezolucije Mehmed Handžić, predsjednik El Hidaje i predsjednik Odbora narodnog spasa, Mahmut Traljić, tajnik El Hidaje i tajnik Odbora, Kasim Dobrača, član Glavnog odbora El Hidaje, Derviš Korkut, kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Jusuf Tanović, odvjetnik, i Kasim Turković, član bivšega Vakufsko-mearitskog sabora. Suradnici Odbora koji su pisali elaborate o stradanju muslimana – namijenjene po-

¹² Cjelovit tekst Memoranduma tiskan je u zbirci dokumenata i svjedočanstava koju su uredili Dedijer i Miletić (1990, str. 260-264).

¹³ "Niko, nijedna etnička grupa, nijedno pleme, a isto tako nijedan narod u čitavoj Evropi nije sa više privrženosti osetio i razumeo Vaš gigantski pothvat za uspostavljanje novog reda u Evropi, kao mi Bosanci, muslimani Bosne. Mi smo u načelima nacionalsocijalizma, Vašeg pokreta osetili da on jedini donosi pravdu, red i mir u Evropi, koja je zatrovana i upropašćena demokratizmom. Sve te naše iskrene simpatije i osećanja za nacionalsocijalizam, za nemački narod, koji je preuzeo na sebe borbu protiv jevrejstva, slobodnog zidarstva, boljševizma, izrabljivača, Engleza, nisu bile za vreme bivše Jugoslavije nepoznate." Autori su otišli toliko daleko da su i Pavelića denuncirali kao zaštitnika Židova: "Počeo je odmah da brojne Jevreje u Bosni, naročito u Sarajevu, gde ih ima mnogo i veoma bogatih, prima u Katoličku crkvu. Time je pokušao da ih zaštiti od onoga do čega je, nakon pobeđe i osvajanja ove zemlje moralo doći".

¹⁴ "Mi smo se nadali i mislili da će naše oblasti, naša Bosna i Hercegovina, biti okupirane od njemačkih oružanih snaga i ostati pod njemačkom vojnom upravom koja će donijeti mir i red, a da će nas, najpošteniji elemenat, nas bosanske i hercegovačke muslimane, pozvati da sarađujemo u upravi."

najprije islamskim zemljama u koje su slane posredstvom najvećega nacističkog kolaboracionista iz arapskoga i islamskog svijeta, osobe koja je postala simbolom intransigentnog protužidovstva, velikoga jeruzalemskog muftije Muhameda Handžija El Huseinija i njegovih izaslanika¹⁵ – bili su potpisnici sarajevske rezolucije Mehmed Mujezinović i Hazim Šabanović. Članovi Odbora narodnog spasa bili su i potpisnici Vejsil Bičakčić, predsjednik sportskog društva El-Kamer, i liječnik Asim Musakadić.

Najugledniji potpisnik sarajevske rezolucije vjerojatno je bio Mehmed Handžić. U lipnju 1941. objavio je u listu *El Hidaje* “pozdrav NDH” u kojemu je napisao: “Neograničena Božja volja htjela je da nam u ovim burnim vremenima pruži kao svoju blagodat Nezavisnu Državu Hrvatsku, htjela je da nova, i Božjom voljom i pravednim postupkom jaka država bude blagodat i za muslimane ovih krajeva” (nav. u: Kisić Kolanović, 2009, str. 203). Mislio je da NDH nudi “najbolju zaštitu islamu” (Grebbe, 2011, str. 78). Kada su se iluzije raspršile, priklonio se nacistima. “Nema dvojbe o tome da je Handžić uvjeravao Nijemce kako su muslimani prirodni saveznici Trećeg Reicha” (Motadel, 2013, str. 1030). Tijekom posjeta jeruzalemskog muftije Huseinija Sarajevu u travnju 1943. stavio mu je do znanja kako je “jedino rješenje bila neovisna muslimanska država pod Hitlerovom zaštitom” (Motadel, 2014, str. 204). Pisao je izrazito protužidovske, protuengleske i protusovjetske tekstove.

I Kasim Dobrača bio je član Odbora narodnog spasa koji je inicirao *Memorandum* Hitleru, a poslije Handžićeve smrti postao je predsjednik El Hidaje. Bio je povezan s nacističkim kolaboracionistom Huseinijem te je, s njemačkom putovnicom, otputovao njemu u goste u Berlin 1943. U zajedničkome poslijeratnom sudskom procesu zbog “suradnje s fašizmom” Dobrača, Korkut, Turković, Traljić, Dervišević i Tanović, svi potpisnici sarajevske rezolucije, osuđeni su na višegodišnje zatvorske kazne (Jalimam, 2008, str. 19; Karčić, 2017).¹⁶ Muhamed Pandža mijenjao je tijekom rata svoja politička uvjerenja. Najprije je bio oduševljen ustaša, a potom izrazit nacist koji je zagovarao muslimansku autonomiju pod njemačkom zaštitom. Smatrao je da će tome pridonijeti osnutak muslimanskih nacističkih vojnih postrojba pa se snažno angažirao u formiranju 13. *Waffen-SS*-divizije Handžar te je zaslužio naslov “najvažnijega kolaboracionista iz Ulema medžlisa” (Motadel, 2014, str.

¹⁵ O ideološkom profilu i političkom djelovanju Huseinija tijekom Drugoga svjetskog rata v. Höpp, 2004; Schechtman, 1965; De Luca, 1979; Carpi, 1983; Gensicke, 2007; Herf, 2014.

¹⁶ Ne ulazim u prirodu i opravdanost kazni koje su izricali “revolucionarni sudovi” poslijeratne Jugoslavije, nego ukazujem na činjenicu da vlast proizašla iz masovnoga antifašističkog pokreta nije pronašla ništa protuustaškoga i antifašističkog u djelovanju osuđenih pojedinaca. O normativnim osnovama komunističkih progona i odmazdi od 1943. do 1950. u Jugoslaviji v. Portmann, 2004.

206). Nakratko se bio odmetnuo "u šumu" kako bi iz bosanskih paravojnih milicija stvorio bosansku vojsku. Nijemci su ga ubrzo zatočili i deportirali u ustaški logor u Tuzli odakle je premješten u zatvorski pritvor u Zagrebu. U nizu nesuvislih objašnjenja svojih postupaka ustvrdio je i to da je surađivao s Nijemcima i partizanima "u dogovoru s Pavelićem" (Jahić, 2015a, str. 541). Opet je izrazio lojalnost Paveliću, zatražio da mu se iz državne riznice isplate zaostale novčane naknade, što je i učinjeno, te je pušten iz pritvora zahvaljujući intervencijama muslimanskih uglednika.

Akif Handžić pridružio se krajem 1941. Francetićevoj Crnoj legiji u kojoj je postao islamski dušebrižnik. U listopadu 1942. postao je imam Poglavnikova tjelesnog sdruga i muftija Ustaške vojnice u činu ustaškog bojnika i potom potpukovnika. Kao osoba "izrazite ustaške orijentacije", snažno se angažirao u novačenju muslimanskih izbjeglica i stanovnika istočne Bosne u ustaške postrojbe (Hasanbegović, 2007, str. 191). Bio je "fanatični pobornik ustaškog pokreta i NDH" te je "s podozrenjem gledao na svaku društvenu akciju Bošnjaka koja je izlazila iz okvira težišnih ustaških vojnih i političkih ciljeva" (Jahić, 2015b, str. 197). Alija Aganović, član Ulema medžlisa, na početku rata angažirao se u novačenju muslimana u ustaške vojne jedinice. Kasnije se zauzeo za "upis mještana u miliciju 'u sklopu SS postrojbi' na području Vogošće i Kobilje Glave" (Jahić, 2015b, str. 195-196). Počeo se zauzimati za neovisnost BiH, surađivao je s njemačkim dužnosnicima u NDH i tražio da se Treći Reich jače vojno angažira na Balkanu. Ipak nije prekinuo veze s ustašama. Kao član Ulema medžlisa, bio je na čelu izaslanstva Islamske vjerske zajednice na otvorenju Poglavnikove džamije u Zagrebu 18. kolovoza 1944. – u kojemu su bili i Fejzulah Hadžibarjević, Ibrahim Proho, Nasih Repovac i Edhem Traljić – i od Poglavnika je primio ključeve džamije. Postoje brojni slikovni zapisi toga susreta s Pavelićem u kolovozu 1944. (Hasanbegović, 2007, str. 302-305, 308-310, 313-315). Kao vođa izaslanstva, Aganović je održao svečani govor u kojemu je kazao:

Poglavniče!

U ovom svečanom času, kad primih iz Tvoje plemenite desnice ključeve ove uzvišene Božje kuće, dužnost mi je prije svega uputiti tople molitve Svemogućem Allahu dželeshanulu za Tvoju osobnu sreću, zdravlje i dug život, za sreću i napredak hrvatskoga naroda i za sreću i blagostanje drage nam hrvatske države... Osobito sam sretan, da Te mogu, Poglavniče, pozdraviti na pragu ove tvoje džamije u ime Tvojih lojalnih i Tebi odanih muslimana Nezavisne Države Hrvatske. Dozvoli mi, Poglavniče, da ti u tom svojstvu iskreno i srdačno iz svega srca zahvalim na svim Tvojim dosadašnjim velikim djelima, a osobito na neizmjerljivoj pažnji, koju si neprestano pokazivao naprama nama muslimanima, a osobito na Tvojim velikodušnosti što je riedka osobina vladara" (nav. u: Hasanbegović, 2007, str. 519).

Pavelić je u listopadu 1944. zbog zasluga za izgradnju džamije odlikovao Redom zasluga I. i II. stupnja Aganovića, kao i vakufskog ravnatelja Hazima Muftića,

a među odlikovanimima našao se i “novinar Muhamed Hadžijahić” (Hasanbegović, 2013, str. 175), poslijeratni glavni promicatelj muslimanskih rezolucija kao protuustaških i antifašističkih akata.

Potpisnik rezolucije Šaćir Sikirić u ratu je bio rektor Više islamske šerijatsko-teološke škole u Sarajevu, koja se u *Osvitu* 22. veljače 1942. pohvalila da je “najviši islamski naučni zavod u Evropi” i “rasadnik hrvatskog nacionalizma” (nav. u: Kisić Kolanović, 2009, str. 240). Bio je aktivan član El Hidaje i uredništva istoimenog lista, a jedno je vrijeme bio predsjednik Upravnog odbora Merhameta. Merhamet u NDH nije bio obična dobrotvorna, nego i prvorazredna politička organizacija. Upravni odbor Merhameta poslao je sa svoje svečane sjednice 7. svibnja 1941. brzojav ministru Budaku kojim ga pozdravlja “kao velikog prijatelja muslimana koji je saosjećao tešku bol muslimana koja im je bezobzirnom tiranijom nanesena”, a koji završava usklicima “Živio Poglavnik! Živjela sloboda” (nav. u: Jonjić i Matković, 2012, str. 322). Merhamet se u ratu pretvorio u “najvažnije predstavničko tijelo muslimana” BiH i “važna partnera SS-u”, a uživao je osobito povjerenje Heinricha Himmlera (Motadel, 2014, str. 206). Član Glavnog odbora Merhameta bio je i Salim Džino, također potpisnik sarajevske rezolucije. Sikirić je sudjelovao i u izradi nacrtu Ustava Islamske vjerske zajednice NDH. Nije bio aktivan samo u vjerskim krugovima, nego i u kulturnome i znanstvenom životu NDH. Suradivao je u *Hrvatskoj enciklopediji* (1941), bio je suautor *Gramatike turskog jezika s vježbenicom, čitankom i rječnikom* (1944), prevodio je s turskoga, arapskog i perzijskog jezika i dr. (Bušatlić, 2014, str. 18-19, 24).

Muhamed Kulenović bio je predsjednik Sudbenog stola u Sarajevu od 1941. do 1943, a poslije je imenovan velikim županom Velike župe Vrhobosna i na toj je dužnosti ostao do smrti 1944. Muhamedbeg Fidahić bio je vijećnik Vrhovnog suda u Sarajevu, a Osman Sikirić vijećnik Banskog stola u Sarajevu, Bekir Omersoftić bio je zamjenik državnog tužitelja, dok su Behaudin Salihagić, Nasih Repovac i Hussein Mašić bili suci. Ibrahim Trebinjac postao je 1943. član “stališa muslimanskih dušobrižnika u oružanim snagama NDH” u svojstvu pričuvnoga vojnog duhovnika (Dautović, 2004, str. 157). Svi su potpisali sarajevsku rezoluciju.

Trgovac Uzeiraga Hadžihasanović i njegov zet, sarajevski gradonačelnik Mustafa Softić, bili su najprije istaknuti proustaški, a potom pronacistički agitatori. Softić se, primjerice, 7. studenoga 1942, punu godinu nakon što je potpisao sarajevsku rezoluciju, obratio građanima Sarajeva, “Hrvatima Sarajlijama”, pozivajući ih da izađu na doček njemačke vojske, “junačkih osloboditelja kraljevskog grada Jajca”, koja je slomila “krvave razbojničke namjere plaćenih šumskih odmetnika” (nav. u: Jahić, 2015a, str. 446). Hadžihasanović i Softić postali su stupovi pronacističke struje među sarajevskim muslimanima koja se zauzimala za aneksiju BiH Trećem Reichu ili makar njegovo pokroviteljstvo nad tom zemljom. Softićev krug

“prihvatio je i strastvenu protusemitsku retoriku nastojeći tako osigurati bliži kolaboracionistički odnos s Nijemcima” (Greble, 2011, str. 159).

Edhem Mulabdić bio je vrlo prisutan u kulturnom životu NDH objavivši više književnih djela. Od 1929. do 1945. bio je predsjednik Narodne uzdanice, koja se u NDH nazvala Hrvatskim muslimanskim kulturnim društvom. Mulabdić je pritom izjavio kako je “došlo vrijeme da Narodnoj Uzdanici dademo i formalno ovaj naziv jer nema više smetnji koje su tome stajale na putu” (nav. u: Kisić Kolanović, 2009, str. 235). U iscrpnom opisu djelovanja toga društva Hasanbegović (2007, str. 89-153, 213-245) tvrdi da je bilo izrazito proustaški nastrojeno. Tajnik Narodne uzdanice bio je Salim Čatić, potpisnik sarajevske rezolucije. U javnom životu NDH nazočan je bio i potpisnik rezolucije Mehmed Čerimović koji je, među ostalim, surađivao u listu *Hrvat* (Hasanbegović, 2007, str. 443). I Hazim Šabanović publicirao je kulturne i političke priloge u NDH. Osobito je zapažen bio članak “Hrvatski muslimani u svojoj nezavisnoj državi” (1941) u kojemu je hrvatskim muslimanima označio “onu vjerom, krvlju i osjećajem povezanu društvenu skupinu hrvatskog naroda koja je napućena u Sandžaku, Bosni, Hercegovini i ostalim dijelovima Hrvatske kao i naše kolonije u Turskoj koje su tamo emigrirale iz spomenutih hrvatskih zemalja” (nav. u: Kisić Kolanović, 2009, str. 30). I poslije potpisivanja rezolucije publicirao je radove, primjerice prilog u zbirci *Krv je progovorila. Rasprave i članci o podrijetlu i životu Hrvata islamske vjere* (1942), a pisao je i članke o džamijama, sandžačkim muslimanima, Starčeviću itd. (Kisić Kolanović, 2009, str. 56).

U tisku i kulturnoj perodici NDH objavljivao je i potpisnik rezolucije Halid Čaušević, sin bivšeg reis-ul-uleme Džemaludina Čauševića, koji je bio član Društva bosansko-hercegovačkih Hrvata te je, zajedno s notornim ustašom Munirom Šahinovićem Ekremovim, slovio kao glasnogovornik političke grupacije koja je nazivana “Muslimanima-ustašama” (Kisić Kolanović, 2009, str. 149). U *Hrvatskom narodu* objavio je 13. travnja 1941. članak “Bosni sloboda sviće. Veseli se hrvatska Herceg-Bosno”, u kojemu najavljuje dolazak u Bosnu “najmoćnije i najljepše vojske svijeta, plavokose armade velikog njemačkog genija”, s kojom stižu i “odredi fanatičnih poklonika velikog Oca Domovine, da zemlji najčišće krvi Hrvatske vrate žudjelu slobodu, mir i ravnopravnost”. To su vojnici “obnovljene i revolucionarne Hrvatske”, to jest NDH (nav. u: Hasanbegović, 2007, str. 198).

U izaslanstvu El Hidaje, koje je 7. kolovoza 1941. predalo Paveliću Nacrt ustava Islamske vjerske zajednice NDH, bili su Handžić, Dobrača, Pandža, Turković, ali i Ramiz Jusufović, tajnik Imamsko-muslimanskog društva, i Mustafa Varešanović, predsjednik Društva džematskih imama – svi potpisnici sarajevske rezolucije. Izaslanstvo je iskoristilo prigodu da pohvali ustaško vodstvo kao skup “muževa” koje krase “hrvatske rasne vrline”. Izrazilo je nadu da se u NDH neće donositi “oktroirani propisi za našu vjersku i prosvjetnu autonomiju i nametati zakonske odred-

be osobne prirode. To vjerujemo s toga što se na čelu naše Nezavisne Države Hrvatske nalaze muževi sa svim našim hrvatskim rasnim vrlinama, kojima je sreća i blagostanje građana povrh svega” (nav. u: Kisić Kolanović, 2009, str. 309).

Suvremeni bošnjački povijesni revizionisti prikrivaju i prešućuju činjenice iz ratnih biografija svih tih osoba kako bi ih mogli promaknuti u politički neporočne i moralno besprijeekorne *hadžije*, *efendije*, *alime*, *ajane*, *vaize*, *hafize*, *šeike* – čiste islamske učenjake i bošnjačke velikane (Filandra, 1998, str. 302; Karić, 1999, 2009, 2016; Dautović, 2001, 2004; Koštić, 2004; Pelidija, 2007, 2016; Bušatlić, 2014; Fazlić, 2015; Karčić, 2017).

3.2. Prijedorska rezolucija

Kronološki prva prijedorska rezolucija od 23. rujna 1941. kompromitirajući je politički dokument iza kojega je stajalo “kotarsko-mearifsko povjerenstvo u Prijedoru, kao vjersko predstavništvo svih 24000 Hrvata muslimana ovog kotara”. Ono upozorava neimenovana tijela vlasti NDH da je “naš hrvatski muslimanski svijet u Bosanskoj krajini zapostavljen”, da ga ne posjećuju njegovi vjerski i politički predstavnici te da mjesne i kotarske vlasti rade suprotno državnoj politici (71). Muslimani se žale da

na sva mjesta u državnoj i privatnoj službi namještaju se samo katolici, pa čak i oni koji to ne zaslužuju i nije im služba čak ni potrebna, dok se od osnivanja NDH nije nijedan musliman mještatin zaposlio u ma kakvoj službi iako je poslije istjerivanja Srba ostalo dovoljno mjesta.

Tabornik u ovom logoru javno izjavljuje da se muslimanima ne mogu povjeriti odgovorne službe, jer ne uživaju povjerenje, mada je svakom poznato da preko 75% svih domobrana i časnika hrvatske vojske daju muslimani i da oni snose najviše tereta oko očuvanja opstanka ove države i premda je istome poznato da u samom našem kotaru ima muslimana, koji su prije osnivanja NDH bili zbog hrvatstva progonjeni. Ovaj logor u saradnji sa kotarskim predstojništvom... na sve moguće načine izigrava uredbu o prelasku na vjeru, te dok je lica koja prelaze na katoličanstvo štitio, dotle je sva lica koja su prešla na islam silio da opet pređu na katoličku vjeru...

Za vrijeme pobuna u okolini mjesta bez pitanja ma koga od muslimana naoružavao je ovaj logor među ostalim i najgori ološ, pa čak i Cigane, te ovakve tipove upotrebljavao uz suradnju divljih ustaša za ubijanje mirnog građanskog stanovništva grčko-istočne vjere...

Mi kao dobri muslimani Hrvati gledamo s bolom na ove pojave i duboko smo uvjereni, da se za ove pojave ne zna na visokim državnim mjestima, a specijalno da o ovim pojavama nije ništa poznato Poglavniku... (72-73).

3.3. Mostarska rezolucija

Mostarska rezolucija od 21. listopada 1941. spominje "nebrojene zločine, nepravde, bezakonja, i nasilna prevjeravanja, koja su učinjena i koja se čine prema pravoslavnim Srbima i drugim sugrađanima". "Šaka onih muslimana" koji su sudjelovali u tim zlodjelima ogriješili su se o "uzvišene propise islama, pa će ih neminovno stignuti Božija kazna i ljudska pravda" (81). Potom se dodaje: "Najenergičnije osuđujemo ubistva i progone muslimana pod izlikom srpstva, komunizma, gajretovštine, sokolstva, jeneze, jerezaraštva itd." (82). Od vlasti se zahtijeva da se "zavede potpuna jednakost i ravnopravnost, red i zakonitost za sve bez obzira na vjersku i narodnu pripadnost, da se omogući svim građanima povratak na njihova ognjišta i da im se uklone učinjene nepravde" (81-82).

Iza mostarske rezolucije stajali su uglavnom muslimani koji su se profilirali kao "pristaše srpske nacionalne ideologije i integralnog jugoslavenstva", a koji su do rata bili okupljeni u Srpskome muslimanskom kulturno-prosvjetnom društvu Gajret (Hasanbegović, 2013, str. 170). Salih Baljić, konzul NDH u Ljubljani, napisao je u pismu Paveliću u veljači 1942. da su mostarsku rezoluciju potpisali mnogi "pročetnički elementi", poput Omera Džabića, Smaje Ćemalovića, Huseina Ćišića, Ibrahima Fejića, Mustafe Pašića, Saliha Popovca i drugih. Opisao ih je kao "Srbe-muslimane, radikale, pouzdanike Karađorđevićeva dvora i srpskog General-štaba, te očeve komunistički odgojene i djelatne djece". Baljić navodi da je Fejić bio kraljevim dekretom postavljen općinski načelnik nakon proglašenja Šestosiječanjske diktature, da je Ćišić bio "jerezovski postavljeni općinski načelnik", da je Pašić 1940. osnovao jerezovski autonomistički odbor koji je zahtijevao da se trinaest bosanskih i hercegovačkih kotareva izdvoji iz Banovine Hrvatske jer su "sramno odtrgnuti od srpskih pokrajina", te da je Salih Popovac bio otac zapovjednika četničke muslimanske milicije Ismeta Popovca (nav. u: Lučić, 2018, str. 95). Krug prosrpski i pročetnički orijentiranih mostarskih muslimana imao je potporu okupacijskih vlasti fašističke Italije. Može li se, pita Hasanbegović (2013, str. 170), mostarska rezolucija nazvati antifašističkom ako su "iza njezine pojave stajali i interesi Kraljevine Italije trajno usmjerene na potkopavanje državnog autoriteta NDH putem podržavanja četničke akcije, te s obzirom na činjenicu da su njezini sastavljači uočili donošenja rezolucije održavali odnose s talijanskim vojnim vlastima?"

Iz kruga potpisnika mostarske rezolucije, a na poticaj talijanskih okupacijskih vlasti i nekih četničkih vođa, iniciran je posjet izaslanstva mostarskih muslimana u listopadu 1942. Rimu gdje se sastalo s talijanskima državnim dužnosnicima i jeruzalemskim muftijom Huseinijem, te je od njih tražilo da fašistička Italija zaštiti muslimane, ako treba i okupacijom Hercegovine i njezinim pripajanjem islamskoj državi na Balkanu u koju bi ušli još Albanija i Sandžak, a koja bi bila pod pokroviteljstvom fašističke Italije. U izaslanstvu su bili i potpisnici mostarske rezolucije

Omer Džabić i Ibrahim Fejić. U “Akcionom odboru mostarskih autonomista”, koji je potaknuo i organizirao posjet Rimu, bili su i potpisnici rezolucije Smajo Ćemalović i Omer Kalajdžić (Velagić, 2013, str. 76). Ćemalović, bivši gradonačelnik Mostara, smatra se autorom poruke koja je Huseiniju poslana prije puta u Rim i u kojoj piše: “Vi Veliki muftija palestinski, koji predstavljate za muslimanski svijet najveći autoritet, zainteresirajte se kod najviših centralnih nadležnih vlasti Italije, kako bi cijelu Bosnu i Hercegovinu okupirala talijanska vojska. Ako to postignete, Vi ćete dati opet našem religioznom narodu pravdu, mir i sretnu budućnost” (nav. u: Petrović, 1987, str. 62-63).

3.4. Banjalučka rezolucija

Banjalučka rezolucija zapravo je predstavka koju je 12. studenoga 1941. uputilo 66 muslimana “ove naše N.D.H.” potpredsjedniku Vlade Džaferbegu Kulenoviću i ministru prometa i javnih radova, Banjalučaninu Hilmiji Bešlagiću (85). U njoj izražavaju zabrinutost zbog toga što su “neke ustaše i drugi odgovorni i neodgovorni faktori činili najgrublje greške pa i zločine”, gazili “najelementarnija prava čovjeka” te ukinuli “sigurnost života i imetka, slobodu vjere i savjesti... za veliki dio naroda ovih krajeva” (85). Navode se ubojstva, nasilne deportacije, pljačkanje i otimanje imovine te masovna prisilna pokatoličenja “hrišćana” koja su uzela takva maha da podsjećaju “na špansku inkviziciju” (86). Ti su zločini uzrokovali ustanak, a ustanici “pale i ubijaju na zvjerski način ljude, žene i djecu da bi se svetili često i onima koji nisu krivi za njihove nevolje” (87). Potpisnici negoduju što su “oni elementi koji su prouzrokovali ovaj ustanak uvukli u ovu akciju i dio muslimanskog ološa što mi žalimo i osuđujemo” (88). Potom pišu:

I što je najgore, vinovnici ovih nereda se povlače u pozadinu paradirajući u uniformama, zabavljeni dobrim dijelom oko pljačke srpske i jevrejske imovine. To najbolje mi vidimo ovdje u Banjoj Luci gdje je sa imovinom iseljenih i izbjeglih Srba i Židova napravljen izvor pljačke i bogaćenja za pojedince, njihove obitelji i prijatelje. Pri tome se nije vodilo računa o poštenju i prošlosti tih osoba ni o interesima države. Stručne su radnje davane nestručnjacima, imetci ogromne vrijednosti su davani često bez ikakve procjene ili uz bagatelne procjene i bez ikakve garancije i to onima koji nemaju nikakvih posebnih zasluga za Državu Hrvatsku (89).

U tome je ulomku očit odjek “Žalbe banjalučkih muslimana, upućene velikom županu župe Sana i Luka Ladislavu Alemanu na odnos gradonačelnika Ertla prema muslimanskom življu” od 9. kolovoza 1941. Povod nezadovoljstvu bila je smjena gradonačelnika koji, kako se ističe u žalbi, ni kao Hrvat ni kao čovjek besprijeekor-ne prošlosti nije zaslužio da bude smijenjen i da ga na tom mjestu zamijeni katolik. Bio je to povijesni presedan jer se na mjestu gradonačelnika Banja Luke “nikad, ni

za najgorih režima u bivšoj Jugoslaviji nije nalazio nemusliman". Muslimani su bili "prikraćeni kod postavljanja šefova pojedinih ureda na mjesta otpuštenih i otsejenih Srba, jer je Povjerenstvo imenovalo za šefa ureda jednog jedinog muslimana... Muslimani su prikraćeni u broju na novo imenovanih namještenika i u broju povjerenika u židovskim i srpskim radnjama... Napominjemo, da su muslimani posve prikraćeni prilikom likvidacije židovskih i pravoslavnih radnji, jer su muslimanima dane samo dvije a katolicima sve ostalo" (nav. u: Barić, 2018, str. 137).

Banjalučku rezoluciju potpisali su i Mustafa Nurkić i Halilbeg Džinić. Nurkić je predvodio izaslanstvo banjalučkih muslimana u audijenciju Paveliću u kolovožu 1941. kada ga je podsjetio na to kako je obećao da će muslimani biti potpuno ravnopravni u NDH te mu prisegnuo da će, ako se to ostvari, imati u njima "najodanije poslušnike" (nav. u: Barić, 2018, str. 106). Bio je i domaćin Huseiniju kada se na putu u Sarajevo, gdje je trebao obaviti ideološke i političke pripreme za osnutak nacističke divizije bosanskih muslimana u travnju 1943, dva-tri dana zatekao u Banjoj Luci (Huseini, 2018). Džinić je pak bio "ustaški" načelnik Banje Luke.

3.5. Bijeljinska rezolucija

U prve četiri točke bijeljinske rezolucije od 2. prosinca 1941. zazivaju se sjećanja na dobra osmanska vremena kada su bosanski muslimani "živjeli u slozi i bratskoj ljubavi sa svima Bosancima" (93), a u šest sljedećih točaka osuđuju se zločini i iznose zahtjevi vlasti. Zločini se opisuju kao "postupci jednih i drugih neodgovornih lica": jedni su bili "ustaše (katolici i muslimani)", a drugi "pobunjeni grčko-istočnjaci", dok su žrtve bile "i katolik i musliman, kao i ispravan grčko-istočnjak, a naročito musliman Hrvat" (94). Zahtijevaju se jednakost pred zakonom, jamčenje sigurnosti života i imovine svih ljudi, najstrože postupanje civilnih i vojnih vlasti "prema svim prekršiteljima zemaljskih i ljudskih zakona ma koje vjere bili", razoružavanje "svih civilnih lica" i da "vojnu vlast vrši isključivo vojska" (94).

Među potpisnicima je bio i gradonačelnik Bijeljine, ustaški logornik Muratbeg Pašić, koji je na početku rata potaknuo mnoge zločine nad Srbima. Korb (2013, str. 241) piše kako je taj "ustaški šef" bijeljinskog kraja ovlastio svoje podređene da samostalno napadaju srpska kućanstva, pljačkaju srpsku imovinu i raspodjeljuju je muslimanima. U govoru ustašama i građanima Bijeljine 27. lipnja 1941. zahtijevao je da se "svi Srbi, koji su se u vrijeme jugoslavenskog režima izjašnjavali protiv muslimana, okupe i prognaju u Srbiju" (Korb, 2013, str. 261). Kada je buknuo srpski ustanak, prestrašio se i inicirao rezoluciju. No nije odustao od sudjelovanja u vlasti pa je poslije potpisivanja rezolucije postao "doglasnik velikog župana" zadržavši utjecaj na zbivanja u županiji (Jahić, 2013, str. 165-166). Bijeljinsku rezoluciju potpisao je i profesor Enver Pozderović koji je još 1944. objavljivao u *Hrvatskoj misli*, časopisu Matice hrvatske pokrenutu u studenome 1943, kako bi "putem kul-

turne akcije duhovno ujedinio sve Hrvate u radu za Hrvatsku” (nav. u: Kisić Kolanović, 2009, str. 246). Možda je na njih mislio Dulić (2005, str. 231) kada je napisao da su bijeljinsku rezoluciju potpisala “najmanje dvojica ustaša”.

3.6. Tuzlanska rezolucija

Tuzlanska rezolucija kratko je pismo “ministru predsjedniku” Džaferbegu Kulenoviću, “pravom predstavniku muslimana u Vladi NDH”, 11. prosinca 1941. u kojemu se dvadeset dvoje neidentificiranih potpisnika žalili na “teške prilike i nemile pojave” u njihovu kraju. “Nemile pojave” opisane su kao “neredi” u kojima su “do sada stradali najviše i gotovo jedino muslimani”. Neredi su izazvani “ispadima protiv Srba, od strane neodgovornih elemenata... pa to onda izaziva osvetu” (97). Predlažu da se nemiri uguše “vojničkim putem”, a ako to nije moguće, neka se poduzmu i “neke političke mjere”, koje bi uključivale kažnjavanje pojedinaca za “nezakonite čine, koji su ovim nemirima prethodili” (92-93).

3.7. Zenička rezolucija

Poseban je slučaj zenička rezolucija u kojoj su potpisnici prosvjedovali protiv deportacije Roma iz travničkog kraja u koncentracijski logor Jasenovac. Pretpovijest zeničke rezolucije počinje formiranjem posebnog povjerenstva u Sarajevu 1941. koje je trebalo izraditi “teorijsku podlogu za uvrštavanje Roma u arijevska rasu kako bi se spasili od progona” (Dizdarević, 2016, str. 35). Činili su ga Mehmed Handžić, Derviš Korkut, Hamdija Kreševljaković i Muhamed Kantardžić, a tajnik je bio Muhamed Hadžijahić. Povjerenstvo je ustanovilo “teorijsku podlogu” za spašavanje Roma od progona. Srž “teorije” činila je podjela Roma na “bijele” i “crne Cigane”, pri čemu su samo “bijeli Cigani” definirani kao dio “muslimanske populacije” koji treba spasiti od progona. “Teorijskom elaboratu” bila je priložena studija njemačkog etnobotaničara Leopolda Glücka *Prilog fizičkoj antropologiji cigana u Bosni i Hercegovini* u kojoj je zaključeno da se bosanski “Cigani” dijele na “muhamedovske” “Bijele Cigane” ili Arlije, koji potječu iz Grčke, i “kršćanske”, pravoslavne “Crne Cigane” ili Karavlahe, podrijetlom iz Rumunjske. Glück “razlike između Bijelih i Crnih Roma temelji isključivo na razlikama u boji kože, očiju, tjelesnoj masi i visini”. Iz njegove je studije “potpuno izostao ključni moment, a to je način života različitih romskih grupa koji je više nego boja kože morao određivati njihovu poziciju u društvu” (Kasumović, 2017, str. 40-41). Jalimam (2013, str. 159) ističe da je Glück u toj studiji naglasio “posebne etničke karakteristike Roma-Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, koji su se po načinu života vidno odvajali od ostalih Roma”. No Glück nije pisao o Romima kao etničkoj zajednici, nego kao o “muhamedovskim ciganima” koje s bosanskohercegovačkim “muhamedovcima” povezuje vjera.

Na podlozi te "teorije", Ministarstvo unutarnjih poslova NDH donijelo je 30. kolovoza 1941. "raspis" kojim je naredilo da se obustave progoni "bijelih Cigana". Upravo će taj "raspis" ustaške vlasti postati "pravni osnov za Zeničku rezoluciju i spašavanje romske etničke zajednice" (Dizdarević, 2016, str. 36).

Muslimani takozvani 'cigani' jesu sastavni dio muslimanskog elementa u Hercegovini. Oni se ni po čemu ne razlikuju od ostalih muslimana. Rađaju se i umiru kao muslimani, vode se u istim matičnim knjigama, izvršavaju sve obrede islama, žene se i udaju sa ostalim muslimanima... Uvijek su sa ostalim muslimanima jednako izvršavali vjerske i državne dužnosti, a uvažavali su i ista prava kao i svi muslimani u svim vremenima svoje prošlosti i sadašnjosti. Svi muslimani bez razlike ih sada kao i uvijek smatraju dijelom svog vlastitog i zajedničkog tijela, te najenergičnije i najžešće osuđuju svako izdvajanje i razlikovanje ovih muslimana... Pod pojmom cigani imade se smatrati samo necivilizovani nomad (skitnica), koji nema stalnog nastana, niti određene uljudbe, nego se skita od mjesta do mjesta, provodi lupeški život i za koga ne postoje nikakve ni državne ni druge granice (99-100).

Dizdarević tvrdi da su potpisnici zeničke rezolucije odbacili "dominantnu rasiističku politiku" te da su ustaškoj vlasti "sugerisali" da se ljudi ne smiju razlikovati prema "rasi i klasi" te tako pokazali da odbijaju i fašizam i socijalizam. Zenička rezolucija stoga nije bila izraz ni komunističkoga ni građanskog antifašizma, nego "islamskog ethosa" (Dizdarević, 2016, str. 38). Kako se u zeničkoj rezoluciji zahtijeva da se spase samo "bijeli Cigani", dok se "crni Cigani" prepuštaju zloj sudbini, ona je bila izraz selektivnoga rasizma zasnovana na vjerskoj osnovi.¹⁷ Ipak se tvrdi da je njome "bošnjačko građanstvo... odlučno stalo u zaštitu Roma od progona i deportacija" (Bandžović, 2013, str. 39).

4. Zaključno razmatranje

Iz prethodnoga prikaza razvidni su dinamika i logika revizionističkih interpretacija muslimanskih rezolucija, koje obilježuju prostorna i socijalna diseminacija te diskurzivna i ideološka falsifikacija.

Prostorna diseminacija znači povećavanje broja rezolucija, odnosno broja mjesta u kojima su nastale. Od početnih šest gradova, najprije se "indiciralo" da su na-

¹⁷ Muslimansko spašavanje "bijelih Cigana" u ratu nije bilo tipično samo za BiH. Motadel (2015, str. 296) opisuje kako su tatarski muslimani s Krima spašavali "bijele Cigane" od njemačkih deportacija pokazujući "izrazitu solidarnost s istovjericima". Osnovani su muslimanske odbore za zaštitu Roma i slali predstavke njemačkim vlastima u kojima su tražili da ih izuzmu od progona. "Zaštita 'bijelih Cigana' uzrokovala je val konverzije kršćanskih Roma na islam... Štoviše, bilo je slučajeva nemuslimanskih Roma koji su počeli nositi fesove kako bi izbjegli deportaciju" (Motadel, 2015, str. 298; Trubeta, 2003).

stale u “još nekim gradovima” i “nizu gradova”, potom se govorilo o “skoro svim najvećim gradovima” i “svim najvećim gradovima”, a završilo na “brojnim gradovima”. Ne podastirući podatke iz historijskih vrela za takva stajališta, nastoji se dokazati kako je muslimanski antifašizam postojao na cijelome urbanom i poluurbanom prostoru BiH već u drugoj polovini 1941.

Socijalna diseminacija znači širenje kruga potpisnika rezolucija. Isprva su potpisnici bili označeni kao “najistaknutiji predstavnici javnog života Muslimana”, “građanski orijentirani javni muslimanski radnici” i “najugledniji muslimanski građani”, da bi se krug širio na “više hiljada uglednih muslimana”, “sve ugledne muslimane”, “muslimansko građanstvo” i “golemu većinu muslimanskog stanovništva” te zatvorio u tvrdnjama da su rezolucije bile izrazi “političkog raspoloženja cijelog muslimanskog naroda”, odnosno “bošnjačkog življa” uopće. Time se ukidaju prostorna (gradovi) i socijalna (građanstvo) ograničenja i antifašizam se pripisuje cijelome muslimanskom stanovništvu. Rezolucije je zapravo potpisalo 280 osoba, uključujući dvadeset dva neimenovana Tuzlaka i isključujući nepoznat broj potpisnika prijedorske rezolucije. Ne može se stoga govoriti o masovnom prosvjedu protiv ustaštva i fašizma, čak i da su svi potpisnici bili neupitno i dosljedno protuustaški i antifašistički nastrojeni, a nisu.

Istodobno sa socijalnom diseminacijom mijenjalo se i označavanje aktera: do 1993. to su bili “ugledni muslimani”, “muslimanski građani”, “Muslimani” i “muslimanski narod”, a od 1993. oni postaju “ugledni Bošnjaci”, “bošnjačko građanstvo”, “Bošnjaci” i “bošnjački živalj”. Diskurzivnu transformaciju dobro ilustriraju Durakovićev iskaz da su rezolucije bile reprezentativni izrazi političkog raspoloženja “cijelog muslimanskog naroda” (Duraković, 1993, str. 187-188) i dvadesetak godina kasnije formuliran Šabotićev stav da su one bile izrazi političkog raspoloženja “bošnjačkog življa” uopće (Šabotić, 2013, str. 146).

Diskurzivnom analizom rezolucija nije moguće dokazati da su one bile politički izrazi protuustaštva, a pogotovo antifašizma kao širega i kompleksnijeg pojma. U sve se rezolucije učitavaju riječi – Srbi, Židovi, Romi, antisemitizam, istrebljenje, pogrom, genocid, antifašizam i dr. – i značenja kojih u njima nema. Diskurs rezolucija implicitno se temelji na teorijama devijantnosti i patologizacije zločina (Korb, 2013, str. 21). Zločini se tretiraju kao aberacije – odstupanja ili zastranjivanja – od državne politike zbog čega se ne osuđuju ustaški režim i ustaška država. Štoviše, država i režim, neposredno i posredno, ekskulpiraju se od odgovornosti za zločine i od njih se traži da ih obuzdaju i zaustave. Zločini se uglavnom pripisuju “divljim ustašama” kao nekoj vrsti otpadnika od režima, a na muslimanskoj strani “kriminalnim tipovima”, “ološu”, “neodgojenim pojedincima” i sl. – psihički poremećenima i socijalno devijantnim osobama koje su prekršile moralna načela društvene zajednice kojoj su pripadali, odmetnuli se i sami isključili iz nje pa nisu više bili “naši”.

Isključenjem zločinaca, iz zajednice se izmještaju i zločini pa ona može nastaviti egzistirati kao moralna cjelina.

U zgusnutom ponavljanju jednakih ili vrlo sličnih iskaza u tekstovima autora koji su pisali o rezolucijama u vremenskom rasponu od gotovo pola stoljeća, od početka sedamdesetih godina 20. stoljeća do kraja drugog desetljeća 21. stoljeća, diskurzivna analiza ne razotkriva primarno stilsku nerafiniranost, nego upitnu metodološku i teorijsku vrijednost radova. Stalno opetovanje jednakih ili vrlo sličnih iskaza proizvelo je diskurzivnu i narativnu jednoličnost. Stanovita diskurzivna polivalentnost uočljiva je samo iz vremenske i kontekstualne perspektive. Diskurs tekstova koji su nastali unutar bosanskohercegovačke i jugoslavenske historiografije do 1990. nije formalno nacionalistički i narativno se oslanja na ideologiju jugoslavenškoga komunističkog antifašizma. Diskurs revizionističkih tekstova o rezolucijama poslije 1990. proizašao je iz nacionalističke bošnjačke naracije u koju su ugrađeni snažni samoviktimizacijski elementi. U središtu je te naracije sudbina muslimana, odnosno Bošnjaka, bilo kao žrtava nasilja bilo kao sankcijama izloženih zaštitnika "drugih" – Srba, Židova i Roma – kao žrtava nasilja. Diskurs tekstova usmjeren je ka "upravljanju umom" određene intelektualne, političke i društvene sredine, kao i stvaranju konsenzusa unutar šire koalicije autora koji sudjeluju u stvaranju "nove bošnjačke historije" koju, prvi put u povijesti, pišu sami Bošnjaci, a ne stranci. Premda su diskurzivna repetitivnost i monolitnost zamorne, one služe uvjeravanju kako su izneseni stavovi valjani sukladno zdravorazumskoj pouci prema kojoj nešto ne može biti neistina ako toliko mnogo ljudi tvrdi da je istina. No uspostavljeni diskurzivni obrazac prije je dokaz nedostatka originalnih autorskih istraživanja te teorijski i metodološki izdiferenciranih i suptilnijih naracija koje bi se temeljile na njima.

Biondich (2005, str. 108) tvrdi da su muslimanske "rezolucije motivirane... djelomično šokom što ga je izazvala represivna ustaška politika među muslimanima, ali i strahom od odmazde Srba zbog sudjelovanja dijela muslimana u ustaškim redovima". Dulić (2005, str. 232-233) konstatira da su ta "prosvjedna pisma" izražavala nezadovoljstvo nekih muslimanskih krugova time što su vlasti NDH i lokalne ustaše davali prednost katolicima u imenovanjima na upravne položaje i mjesta povjerenika za otetu židovsku i srpsku imovinu, favorizirali konverzije na katoličanstvo, mobilizirali marginalizirane i kriminalne likove kako bi se muslimanska zajednica optužila za zločine i izložila osveti četnika od koje je vlast nije mogla zaštititi. Greble (2011, str. 126) kritički komentira interpretacije rezolucija u bošnjačkoj literaturi zato što previđaju činjenicu da je "većina potpisnika podupirala njemačku ili ustašku agendu prethodnih mjeseci". Među potpisnicima sarajevske rezolucije otkrila je dvanaest osoba koje su u ožujku 1941. potpisale antisemitsku peticiju koju su inicirali muslimanski vjerski i svjetovni intelektualci i drugi građa-

ni, a koja je bila usmjerena protiv sarajevskih Židova. Većina potpisnika pripadala je El Hidaji, organizaciji koja je isprva tijesno surađivala s ustašama (Grebbe, 2011, str. 127). Samo su malobrojni kritizirali diskriminaciju i deportaciju sarajevskih Židova u koncentracijske logore, a nitko nije javno prosvjedovao protiv te prakse. Greble smatra da se rezolucije moraju razumjeti u širem političkom kontekstu koji su obilježile radikalizacija ustaške politike i posljedična zabrinutost muslimana za svoj položaj u NDH, a Bougarel (2020, str. 112) vidi rezolucije kao “očajnički apel za obnovu paternalističke države”, te one stoga “nikako ne završavaju potpunim raskidom s ustaškom državom ili s okupacijskim vlastima”.

Rezolucije su bile izrazi zabrinutosti i prosvjeda dijela muslimanske vjerske i svjetovne elite protiv nekih mjera i obrazaca djelovanja u NDH, a ne akti kojima je odbačen cijeli državno-politički režim, odnosno NDH. Sukladno tome, one nisu dokazi opće protuustaške i antifašističke orijentacije ni potpisnika, niti cijeloga jednog naroda.

LITERATURA

- Ademović, F. (2000). *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Štampa i radio u Bosni i Hercegovini (1941-1945)*. Media centar. Sarajevo.
- Bandžović, S. (2011). Bošnjaci i antifašističke rezolucije građanske hrabrosti (1941) i savremenost. *Godišnjak Preporoda*, 11: 116-137.
- Bandžović, S. (2013). Vrijeme i pamćenje. “Muslimanske rezolucije” 1941. godine. *Bošnjačka pismohrana*, 12 (36-37): 19-52.
- Barić, N. (2018). Banja Luka 1941.-1942./1943. godine: previranja unutar vlasti Nezavisne Države Hrvatske. *Pilar*, 13 (25-26): 91-156.
- Bećirović, D. (2012). Nezavisna Država Hrvatska i Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini 1941. godine. U: Kamberović, H. (ur.). *Bosna i Hercegovina 1941: Novi pogledi*. Institut za istoriju. Sarajevo. str. 31-49.
- Bećirević, E. (2014). *Genocide on the Drina River*. Yale University Press. New Haven.
- Beglerović, S. (2016). O muslimanskoj rezoluciji protiv progona Srba i Jevreja u Višegradu. *Forum Bosnae*, (74-75): 210-223.
- Bergholz, M. (2018). *Nasilje kao generativna sila. Identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici*. Buybook. Sarajevo.
- Biondich, M. (2005). Religion and Nation in Wartime Croatia: Reflections on the Ustaša Policy of Forced Religious Conversions, 1941-1942. *Slavonic and East European Review*, 83 (1): 71-116.
- Bojić, M. (2001). *Uzroci genocida u Bosni*. El-Kalem. Sarajevo.

- Bougarel, X. (2018). Islam, a 'Convenient Religion'? The Case of the 13th Division Hand-schar. U: Bougarel, X., Branche, R., Drien, C. (ur.). *Combatants of Muslim Origin in European Armies in the Twentieth Century*. London: Bloomsbury Publ. str. 137-160.
- Bougarel, X. (2020). *Nadživjeti carstva. Islam, nacionalni identitet i politička lojalnost u Bosni i Hercegovini*. Udruženje za modernu historiju. Sarajevo.
- Bušatlić, I. (2014). Dr. Šaćir Sikirić (1893 – 22. septembar 1966) – utemeljitelj moderne bosanskohercegovačke orijentologije. *Znakovi vremena*, 17 (54): 13-24.
- Carpi, D. (1983). The Mufti of Jerusalem, Amin el-Husseini, and his diplomatic activity during world war II (October 1941 – July 1943). *Studies in Zionism*, 4 (1): 101-131.
- Cattini, G. C. (2011). Historical revisionism. The interpretation of history in contemporary political debate. *Transfer: Journal of Contemporary Culture*, (3): 28-37.
- Čaušević, Dž. (2005). *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine*. Magistrat. Sarajevo.
- Čusto, A. (2018). Bosnia-Herzegovina and the Cultural Memory of Bleiburg. *Politička misao*, 55 (2): 111-130.
- Dautović, F. (2001). Sjećanje na H. Mehmeda-ef. Handžića u povodu 57. godišnjice preseljenja na Ahiret. *Novi Muallim*, 7 (2): 129-132.
- Dautović, F. (2004). Hadži hafiz Ibrahim ef. Trebinjac. *Novi Muallim*, 17 (5): 154-166.
- Dautović, F. (2005). Profesor Muhamed efendija Fočak (1907.-1978.). *Novi Muallim*, 22 (6): 76-82.
- Dedijer, V., Miletić, A. (ur.). (1990). *Genocid nad Muslimanima 1941-1945*. Svjetlost. Sarajevo.
- De Luca, A. (1979). "Der Grossmufti" in Berlin: The Politics of Collaboration. *International Journal of Middle East Studies*, 10 (1): 125-138.
- Dizdarević, M. (2016). Tretman Roma kao etničke manjine u Zenici kroz prizmu rezolucije zeničkih intelektualaca 1942. godine. *Novi Muallim*, 17 (67): 31-40.
- Dulić, T. (2005). *Utopias of Nation. Mass Killing in Bosnia and Herzegovina, 1941-42*. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala.
- Duraković, N. (1993). *Prokletstvo Muslimana*. Oslobođenje. Sarajevo.
- Duranović, A. (ur.). (2018). *Na margini povijesti*. Udruženje za modernu historiju. Sarajevo.
- Džemaludinović, M. (1971). Jedno svjedočanstvo naše humanosti iz ratnih dana. *Takvim*, 36: 72-75.
- Fazlić, H. (2015). Modern Muslim Thought in the Balkans: The Writings of Mehmed ef. Handžić in the El-Hidaje Periodical in the Context of Discrimination and Genocide. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 35 (3): 428-449.

- Ferhabd begović, S. (2018). Die verschwiegene Division – die Kontroverse um die 13. Waffen-SS-Division (Handschar) in Bosnien-Herzegowina. U: Schulte, J. E., Wildt, M. (ur.). *Die SS nach 1945. Entschuldigungsnarrative, populäre Mythen, europäische Erinnerungsdiskurse*. R&V unipress. Göttingen. str. 361-380.
- Filandra, Š. (1998). *Bošnjačka politika u XX stoljeću*. Sejtarija. Sarajevo.
- Filandra, Š. (2008). Redeskripcija sjećanja. Prilozi bošnjačkom traganju za novim identitetom. U: Bosto, S. i dr. (ur.). *Kultura sjećanja: 1941*. Disput. Zagreb. str. 41-50.
- Filipović, M. (2007). *U traganju za ljudima i zavičajem. Portreti značajnih Bosanaca XX vijeka*. Akademija nauka i umjetnosti BiH. Sarajevo.
- Gensicke, K. (2007). *Der Mufti von Jerusalem und die Nazionalsozialisten. Eine politische Biographie Amin el-Husseinis*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt.
- Greble-Balić, E. (2007). Preispitivanje historije i historiografije Jugoslavije tokom Drugoga svjetskog rata: slučaj Sarajeva. U: Katz, V. (ur.). *Revizija prošlosti na prostoru bivše Jugoslavije*. Institut za istoriju. Sarajevo. str. 163-172.
- Greble, E. (2011). *Sarajevo, 1941-1945. Muslims, Christians, and Jews in Hitler's Europe*. Cornell University Press. Ithaca.
- Greble, E. (2014). Illusion of Justice: Fascists, Customary, and Islamic Law in the Independent State of Croatia. *Past and Present*, 224 (1): 249-274.
- Hadžijahić, M. (1973). Muslimanske rezolucije iz 1941. godine. U: *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine*. Veselin Masleša. Sarajevo. str. 275-281.
- Hadžijahić, M. (1974). *Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*. Svjetlost. Sarajevo.
- Hadžijahić, M. (1990). *Porijeklo bosanskih Muslimana*. Bosna. Sarajevo.
- Halilbegović, N. (2006). *Bošnjaci u jasenovačkom logoru*. Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca. Sarajevo.
- Hamzić, O. (2012). Podsjećanje na dvije muslimanske rezolucije 1941. godine – Bijeljinsku i Tuzlansku. *Gračanički glasnik*, (34): 110-117.
- Hamzić, O. (2013). Antifašističko djelovanje skupine časnika Hadžiefendićeve domobranske dobrovoljačke legije i njihovo pristupanje narodnooslobodilačkom pokretu. *Bošnjačka pismohrana*, 12 (36-37): 85-100.
- Hasanbegović, Z. (2007). *Muslimani u Zagrebu 1878-1945*. Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb.
- Hasanbegović, Z. (2012). *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929.-1941. (U ratu i revoluciji 1941.-1945.)*. Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu. Zagreb.
- Hasanbegović, Z. (2013). Muslimanske rezolucije iz 1941. godine. *Bošnjačka pismohrana*, 12 (36-37): 156-176.

- Herf, J. (2014). Haj Amin al-Husseini, the Nazis and the Holocaust: The Origins, Nature and Aftereffects of Collaboration. *Jewish Political Studies Review*, 26 (3-4): 13-37.
- Hoare, A. M. (2013). *The Bosnian Muslims in the Second World War: A History*. Oxford University Press. Oxford.
- Höpp, G. (ur.). (2004). *Mufti-Papiere*. Klaus Schwarz Verlag. Berlin.
- Hurem, R. (1965). Pokušaji nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske. *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, (16): 191-221.
- Hurem, R. (1968). Konceptije nekih muslimanskih građanskih političara o položaju Bosne i Hercegovine u vremenu od sredine 1943. do kraja 1944. godine. *Prilozi Instituta za historiju radničkog pokreta u Sarajevu*, 4 (4): 533-548.
- Hurem, R. (2016). *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941-1945*. Plejada i BNZG University Press. Zagreb i Sarajevo.
- Huseini, E. El. (2018). Memoari palestinskog muftije. *Bosnian Times*, 1. mart/ožujak.
- Ibraković, Dž., Alibašić, H. (2007). Obilježena Bosna i Hercegovina. *Godišnjak Preporoda*, (7): 9-24.
- Imamović, M. (1998). *Historija Bošnjaka*. Preporod. Sarajevo.
- Jahić, A. (2008). *Bosniacs and Independent State of Croatia: From Hope and Loyalty to Bitterness and Resistance*. bosnjaci_i_nezavisna_hrvatska.pdf (pristupljeno 16. svibnja 2018).
- Jahić, A. (2013). Ideja autonomije Bosne i Hercegovine 1941-1945. u okvirima izvora i historijske rekonstrukcije. *Historijska traganja*, (12): 155-183.
- Jahić, A. (2015a). *Vrijeme izazova. Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća*. Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju i Institut "Ibn Sina". Zagreb i Sarajevo.
- Jahić, A. (2015b). Bilješke o djelovanju bosanskohercegovačke uleme u Drugome svjetskom ratu (1941-1945). *Historijska misao*, 1 (1): 181-206.
- Jahić, A. (2020). Muslimanske rezolucije 1941. U povodu 80 godina od njihova potpisivanja. *Prilozi*, 49: 167-210.
- Jalimam, S. (2008). Politički osuđenici u Kazneno-popravnog domu u Zenici 1945-1954. godine. *Društvena istraživanja*, 2 (2): 13-26.
- Jalimam, S. (2013). Zenica – paradigma građanskog antifašizma. *Bošnjačka pismohrana*, 12 (36-37): 165-176.
- Jelić-Butić, F. (1977). *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*. Liber i Školska knjiga. Zagreb.
- Jelinek, Y. A. (1990). Bosnia-Herzegovina at War: Relations between Moslems and Non-Moslems. *Holocaust and Genocide Studies*, 5 (3): 275-292.

- Jonjić, T., Matković, S. (ur.). (2012). *Iz korespondencije dr. Mile Budaka (1907.-1944.)*. Hrvatski državni arhiv. Zagreb.
- Kamberović, H. (ur.). (2003). *Historijski mitovi na Balkanu*. Institut za savremenu istoriju. Sarajevo.
- Kamberović, H. (ur.). (2012). *Bosna i Hercegovina 1941: Novi pogledi*. Udruženje za modernu historiju. Sarajevo.
- Karčić, H. (2017). Kako je Oslobođenje izvještavalo o suđenju Kasim ef. Dobrači. *Novi Muallim*, 18 (70): 87-92.
- Karić, E. (1999). Aktuelnost Handžićeva djela. *Znakovi vremena*, (7-8): 295-315.
- Karić, E. (2009). Mahmud Traljić. Tradicionalni bosanski alim u dobu modernizma. *Znakovi vremena*, 12 (45-46): 10-20.
- Karić, E. (2016). Mehmed Handžić – alim koji je širio povjerenje u tradiciju. *Preporod*, (16): 389-392.
- Karić, E. (2019). Muslimanske rezolucije u novijim tematizacijama. U: Karić, E., Spahić, M. (ur.). *Nasuprot zlu*. El-Kalem. Sarajevo. str. 39-64.
- Karić, E., Spahić, M. (ur.). (2019). *Nasuprot zlu*. El-Kalem. Sarajevo.
- Kasapović, M. (2019). Povijest, povijesni revizionizam i politike povijesti. *Časopis za savremenu povijest*, 51 (3): 939-960.
- Kasumović, A. (2017). Dvostruka drugost: Romi kao etnička manjina i marginalna grupa na prijelomu 19. i 20. stoljeća. U: *Historijski pogled na razvoj i položaj nacionalnih manjina u Sarajevu i Bosni i Hercegovini*. Udruženje za modernu historiju. Sarajevo. str. 19-49.
- Kisić Kolanović, N. (2009). *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941-1945*. Hrvatski institut za povijest i Školska knjiga. Zagreb.
- Kopeček, M. (ur.). (2008). *Past in the Making: Historical Revisionism in Central Europe after 1989*. Central European University. Budimpešta.
- Korb, A. (2013). *Im Schatten des Weltkriegs. Massengewalt der Ustaša gegen Serben, Juden und Roma in Kroatien, 1941-1945*. Hamburger Edition. Hamburg.
- Koštić, M. (2004). Edhem Mulabdić. Povom 50 godina smrti i 142 godine od rođenja. *Novi Muallim*, 17 (8): 114-122.
- Krečić, Š. (2017). Mehmedalija Bojić. O djelu historičara Mehmedalije Bojića: *Historija Bosne i Bošnjaka VII-XX vijek. Godišnjak Preporoda*, (17): 433-461.
- Krizman, B. (1983). *NDH između Hitlera i Mussolinija*. Globus. Zagreb.
- Kubat, I., Čampara, S. (2015). *Genocid nad Bošnjacima u istočnoj Hercegovini*. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. Sarajevo.
- Lavić, S. (2013). Antifašizam i kultura mira. *Bošnjačka pismohrana*, 12 (36-37): 273-277.

- Lepre, G. (1997). *Himmler's Bosnian Division. The Waffen-SS Handschar Division 1943-1945*. Schiffer Publ. Altglen.
- Lučić, I. (2018). *Od vila ilirskih do Bijelog puta. Stranputicama bosanske i hercegovačke povijesti*. Hrvatska liječnička komora i Hrvatski institut za povijest. Zagreb.
- Mahmutović, S. (2009). Eto, to je Bošnjak. *Novi Muallim*, 10 (40): 130-133.
- Mehmedović, A. (2017). *Upravljanje vakufima u BiH 1847-2007*. Vakufska direkcija Sarajeva i El-Kalem. Sarajevo.
- Moradiellos, E. (2008). Critical historical revision and political revisionism. *International Journal of Iberian Studies*, 21 (3): 219-229.
- Motadel, D. (2013). The "Muslim Question" in Hitler's Balkans. *The Historical Journal*, 56 (4): 1007-1039.
- Motadel, D. (2014). *Islam and Nazi Germany's War*. Harvard University Press. Cambridge.
- Motadel, D. (2015). Veiled Survivors: Jews, Roma and Muslims in the Years of the Holocaust. U: Rieger, J., Wachsmann, N. (ur.). *Rewriting German History*. Palgrave Macmillan. Basingstoke. str. 288-305.
- Mulaomerović, J. (2017). Prilog bibliografiji i bibliografski rad dr. Muhameda Hadžijahića. *Bosniaca: Journal of National and University Library of Bosnia and Herzegovina*. bosniaca.nub.ba/index.php/bosniaca/articles/view/303/301 (pristupljeno 19. lipnja 2020).
- Muratović, R. (2012). *Holokaust nad Jevrejima i genocid and Bošnjacima*. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. Sarajevo.
- Omerika, A. (2014). *Islam in Bosnien-Herzegowina und die Netzwerke der Jungmuslime (1918-1983)*. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden.
- Pelesić, M. (2018). Ustaša na Orijentu. *Prilozi*, (47): 197-216.
- Pelidija, E. (2007). Dr. Muhamed Hadžijahić – dostojan nastavljajući porodičnu tradiciju. *Znakovi vremena*, 10 (38): 10-35.
- Pelidija, E. (2016). Doprinos radova Muhameda Hadžijahića u poznavanju prošlosti Bosne i Hercegovine: U povodu tri decenije od smrti Muhameda Hadžijahića. *Preporod*, (16): 428-442.
- Petranović, B. (1983). *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji 1941-1945*. Rad. Beograd.
- Petrović, R. (1987). Razgovori muslimanske delegacije iz Mostara sa El-Huseinijem u Rimu oktobra 1842. godine. *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, (38): 57-83.
- Portmann, M. (2004). Communist Retaliation and Persecution on Yugoslav Territory During and After WWII. *Tokovi istorije*, (1-2): 45-74.

- Ramet, S. P. (ur.). (2009). *Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*. Alinea. Zagreb.
- Redžić, E. (1987). *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija*. Svjetlost. Sarajevo.
- Redžić, E. (1998). *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*. OKO. Sarajevo.
- Redžić, E. (ur.). (2003). *Istorijska nauka u Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990-2000*. Akademija nauka i umjetnosti BiH. Sarajevo.
- Schechtman, J. B. (1965). *The Mufti and the Führer. The Rise and Fall of Haj Amin el-Husseini*. Thomas Yoseloff. New York.
- Spahić, M. (2019). Reakcije na muslimanske rezolucije. U: Karić, E., Spahić, M. (ur.). *Nasuprot zlu*. El-Kalem. Sarajevo. str. 25-37.
- Sundhausen, H. (1971). Der Ustascha Staat. *Anatomic eines Herrschaftssystems. Österreichische Osthefte*, 37 (2): 497-533.
- Šabotić, I. (2013). Prilike u Tuzli i njenoj okolini i antifašističko djelovanje bošnjačkih političkih i vjerskih struktura u 1941. godini. *Bošnjačka pismohrana*, 12 (36-37): 133-151.
- Trubeta, S. (2003). "Gypsiness", Racial Discourse nad Persecution. Balkan Roma during the Second World war. *Nationalities Papers*, 31 (4): 495-514.
- Velagić, A. (2013). Bošnjaci/Muslimani u Hercegovini 1941/1942. Kojim putem? *Bošnjačka pismohrana*, 12 (36-37): 65-84.
- Velagić, A. (2016). Prilog proučavanju djelatnosti "Akcionog odbora" u Mostaru 1942. godine. *Gračanički glasnik*, (16): 183-188.

Mirjana Kasapović

CONSTRUCTION OF ANTIFASCIST HISTORY: "MUSLIM RESOLUTIONS" 1941

Summary

In contemporary Bosniak historiography on the Independent State of Croatia (NDH), Muslim resolutions have an important place – six political petitions sent by members of the Muslim religious and secular elite to the NDH authorities and to the public in autumn and winter of 1941. In the first part of the article, I describe the historical-political context in which the resolutions appeared. After that I point out the motives that prompted interest in those documents which were found in their alleged concealment and forgery in Yugoslav politics and historiography during the communist period. In the second part, I present interpretations of the content and meaning of the resolutions in the revisionist current of Bosniak historiography. In the third part, by using discursive analysis of resolutions, and by describing the war ideological and political profile of many of their prominent signatories, I show the real nature

of these documents. In the concluding part, I analyze the dynamics and logic of the revisionist interpretation of Muslim resolutions – spatial and social dissemination and ideological and political falsification – as one of the foundations of the construction of anti-fascist history of Muslims/Bosniaks in World War II in general. I conclude that the Muslim resolutions were neither anti-Ustasha nor anti-fascist acts, but protest letters that had limited political goals: to influence the state to curb and control religious and ethnic violence and to protect the Muslim population from violence against it, but also to absolve it of responsibility for violence against other communities.

Keywords: NDH, Muslim Resolutions, Protest, Antifascism, Historical Revisionism

Mirjana Kasapović je redovita profesorica u trajnom zvanju na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Kontakt: **Mirjana Kasapović**, Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu, Lepušićeva 6, 10000 Zagreb. E-mail: mirjana.kasapovic@gmail.com